

2-32 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

- Η Ορθόδοξη Σερβία.
- Η διαχρονική πορεία ενός λαού.
- Η Εθνογένεση των Σέρβων. Από την πολυδιάσπαση στην ανεξαρτησία και τη σύσταση του μεσαιωνικού σερβικού κράτους.
- Σερβία και Βυζάντιο. Αντιπαλότητες και συμμαχίες κατά τον Μεσαίωνα.
- Οι δυναστικοί γάμοι. Ελληνο-σερβικές προσεγγίσεις στον Μεσαίωνα.
- Η μεσαιωνική αρχιτεκτονική. Η διαμόρφωση ενός ιδιόρρυθμου ύφους με βυζαντινές και δυτικοευρωπαϊκές επιρροές.
- Ο κόσμος των εικαστικών τεχνών. Βυζάντιο και Σερβία: ταυτότητα ρυθμών και τεχνοτροπιών.
- Το Πατριαρχείο του Ιπεκίου. Κέντρο της σερβικής Εκκλησίας με καιριο ρόλο στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης.
- Άγιον Όρος και Σερβία. Το αγιορείτικο μοναστήρι του Χιλανδαρίου μαρτυρεί τους ακατάλυτους δεσμούς οκτώ αιώνων.
- Το ιστορικό μας τραγωδίας. Ο εμφύλιος πόλεμος στη Βοσνία ως επανάληψη της ιστορίας.
- Η Ορθόδοξη πνευματικότητα. Από τον Άγιο Σάββα στον Ιουστίνο Πόποβιτς.
- Η Εκκλησία και το πρόβλημα της Βοσνίας. Μια νηφάλια προσέγγιση της σερβικής ιεραρχίας.
- Σερβική μεσαιωνική λογοτεχνία. Η ανάπτυξη και εξέλιξη μιας λογοτεχνίας με βυζαντινές επιδράσεις.

Φωτογραφία εξωφύλλου: Μονή Γκρατσάνιτσα, καθολικό (1310). Καθίδρυμα του βασιλιά Μιλούτιν.

Υπεύθυνος «Επτά Ημερών»:
ΒΗΣ. ΣΤΑΥΡΑΚΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η Ορθόδοξη Σερβία

Η διαχρονική πορεία ενός λαού

Ανώνυμος προφήτης της Παλαιάς Διαθήκης. Μονή Μιλέσεβα – καθολικό, τοιχογραφία περί το 1225.

ΤΑ ΤΡΑΓΙΚΑ γεγονότα που διαδραματίζονται τα τελευταία χρόνια και ως σήμερα στις περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας, δίνουν το ερέθισμα για την προσέγγιση της ιστορίας και του πολιτισμού της Σερβίας, η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους πολιτικούς παράγοντες των Βαλκανίων από τον Μεσαίωνα ως σήμερα.

Η θεματογραφία του αφιερώματος δεν φιλοδοξεί να επεκταθεί στις εμφανίσεις του πολιτικού, πολιτισμικού και θρησκευτικού βίου του σερβικού λαού κατά τη νεότερη και σύγχρονη ιστορική περίοδο. Αυτό γίνεται μόνο στην περίπτωση που σημερινές καταστάσεις έχουν τα σπέρματά τους στο παρελθόν και φαίνονται να αποτελούν επανάληψη της ιστορίας (περίπτωση της Βοσνίας).

Μέσα από τις συνεργασίες, κυρίως διακεκριμένων Σέρβων επιστημόνων, γίνεται προσπάθεια να ξεδιπλωθεί η ιστορία, η τέχνη, η φιλολογική δημιουργία και η πνευματικότητα του γειτονικού λαού από την εμφάνισή του στο προσκήνιο της ιστορίας ως την οθωμανική κατάκτηση. Ενός λαού που, όπως καταφαίνεται από τις σελίδες που

ακολουθούν, τόσο μέσα στο πλαίσιο της βυζαντινής κοινοπολιτείας όσο και κατά την αυτόνομη ιστορική του πορεία, ανέπτυξε ισχυρούς πολυεπίπεδους δεσμούς με τον μεσαιωνικό ελληνικό κόσμο.

Παρά τις αντιπαλότητες και τους ανταγωνισμούς, στοιχείο αυτόνομο στην ιστορική πορεία γειτονικών λαών, οι εκλεκτικές συγγένειες και προσεγγίσεις αποτελούν το κύριο χαρακτηριστικό στην ιστορία των δύο λαών. Προσεγγίσεις που συντήρησαν και στα νεότερα χρόνια η κοινή μοίρα και η ιδέα της ορθόδοξης αλληλεγγύης, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης οθωμανικής κατάκτησης και κατά την περίοδο των εθνικοαπελευθερωτικών επαναστάσεων των αρχών του 19ου αιώνα.

Οι ιστορικές αυτές προϋποθέσεις, παρά τη δυσπιστία και τις αντιζηλίες που ακολούθησαν τη συγκρότηση των εθνικών κρατών τον περασμένο αιώνα και τους διαφορετικούς ή και συγκρουόμενους πολιτικούς προσανατολισμούς, διαδραματίζουν ως σήμερα εποικοδομητικό ρόλο στις σχέσεις των δύο λαών.

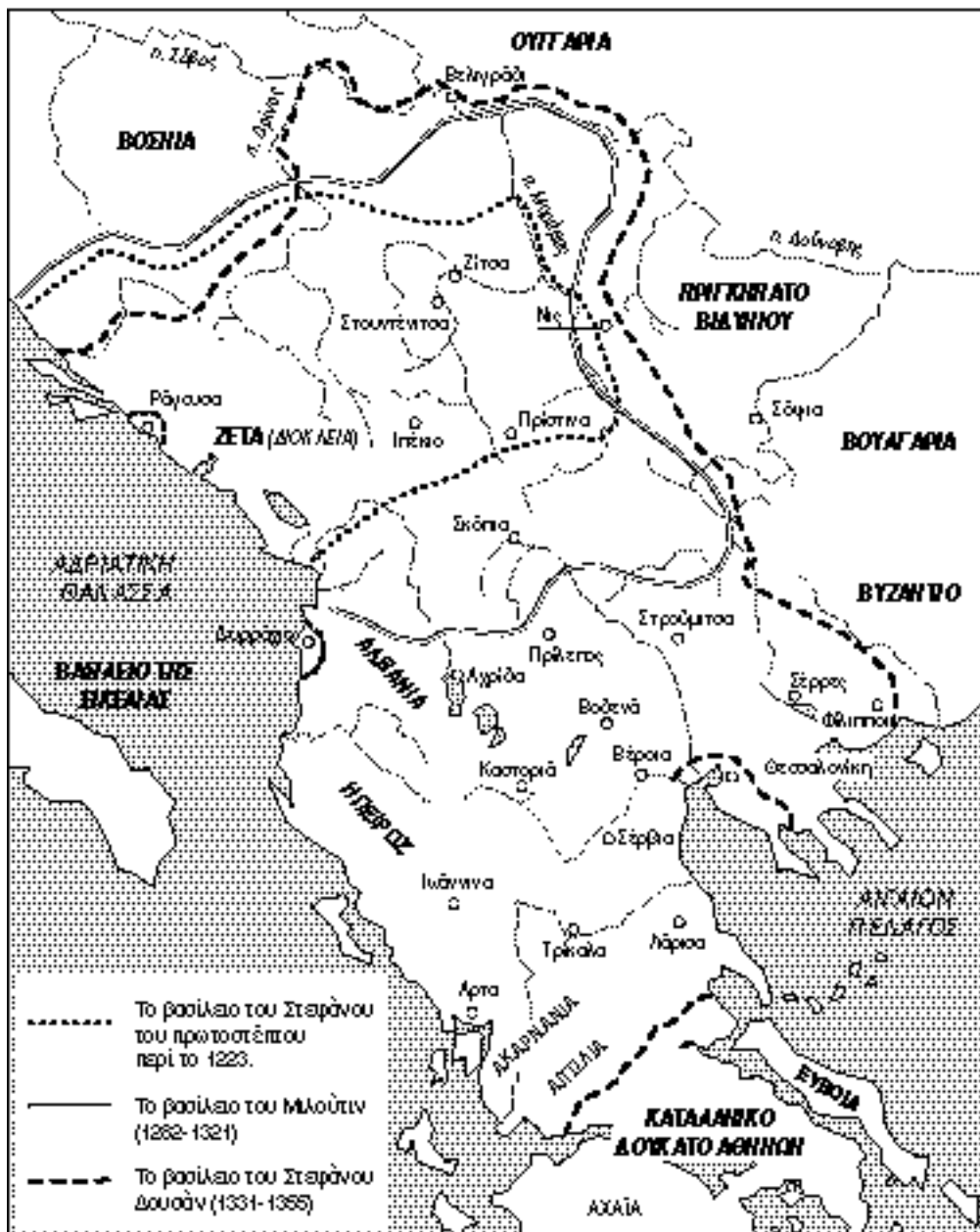
Επιμέλεια αφιερώματος:
ΚΡΙΤ·Ν ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

Το γενεαλογικό δένδρο της δυναστείας των Νεμανιδών, κατ' απομίμηση του γνωστού εικονογραφικού θέματος της «ρίζης του Ιεσσαί» (Πατριαρχείο Ιπεκίου, 14ος αι.).

Η εθνογένεση των Σέρβων

Από την πολυδιάσπαση στην ανεξαρτησία και τη σύσταση του μεσαιωνικού σερβικού κράτους

Αριστερά: Ο Στέφανος Νεμάνια, ως μοναχός Συμεών, ιδρυτής της δυναστείας των Νεμανιδών και ουσιαστικός θεμελιωτής του μεσαιωνικού σερβικού κράτους. (Μονή Μιλέσεβα, τοιχογραφία περί το 1225). Δεξιά: Το μεσαιωνικό σερβικό κράτος των Νεμανιδών. (Πηγή: G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State).

Το Λιούμπομιρ Μαξιμόβιτς

Καθηγητή Πανεπιστημίου Βελιγραδίου

ΟΙ ΣΕΡΒΟΙ έφθασαν στη Βαλκανική Χερσόνησο στο πλαίσιο ενός από τα τελευταία κύματα της μετανάστευσης των βαρβαρικών φυλών. Το γεγονός συνέβη, κατά πάσα πιθανότητα τον 7ο αιώνα και ακριβέστερα την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641). Η φυλή ή οι φυλές με τη γενική ονομασία Σέρβοι, βρήκαν για μόνιμη εγκατάστασή τους τις περιοχές μεταξύ της Αδριατικής και του βορειανατολικού μέρους της σημερινής Βοσνίας και αντίστοιχα του βορειοδυτικού μέρους της σημερινής Σερβίας.

Οι πρώτοι αιώνες

Για τους πρώτους δύο αιώνες της ζωής των νέων αυτών κατοίκων των Βαλκανίων ελάχιστα είναι γνωστά. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι την εποχή εκείνη είχαν αρχίσει, αφενός,

ο βαθμιαίος εκχριστιανισμός τους και αφετέρου, η δημιουργία των πρώτων τους κρατιδίων. Η πορεία του εκχριστιανισμού είχε αρχίσει ήδη στον 7ο αιώνα υπό την αιγίδα της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά η πρακτική οργάνωση της επιχείρησης αυτής παρέμεινε στα χέρια των επισκόπων της αδριατικής παραλίας. Τα αποτελέσματα ήταν ελάχιστα, προπαντός λόγω ελλείψεως κρατικών μηχανισμών που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τη θρησκευτική μεταστροφή των πληθυσμών.

Βαθμιαία η κατάσταση άρχισε να αλλάζει, και τον 9ο αι. οπωσδήποτε υπάρχουν ήδη μερικά σερβικά κρατίδια - Παγανία, Ζαχλούμα, Τερβουνία, Καναλή- τα οποία κείνται παραλιακά, και η Σερβία βαθύτερα στον ηπειρωτικό όγκο, της οποίας συστατικό μέρος αποτελούσε και η Βοσνία. Η ύπαρξη και ανάπτυξη των κρατιδίων αυτών επιτάχυνε ουσιαστικά την πορεία του εκχριστιανισμού, που κατά το δεύτερο ήμισυ του 9ου αι. είχε ο-

λοκληρωθεί. Για την κρυστάλλωση του έθνους των Σέρβων ήταν, όμως, πολύ νωρίς. Παρόλο που η βυζαντινή παράδοση γνώριζε το γενικό σερβικό όνομα, μεταξύ όλων των σερβικών κρατιδίων δεν υπήρχε ούτε ένα που θα μπορούσε, την εποχή εκείνη, να δημιουργήσει και να συγκεντρώσει τις εθνικές - πολιτιστικές δυνάμεις των Σέρβων.

Μετά το 1018, σχεδόν υπό την άμεση πολιτική εξουσία του Βυζαντίου αναπτύχθηκαν δύο κέντρα - Διόκλεια και Σερβία- μεταξύ των οποίων ήταν διαιρεμένος ο ρόλος προτεραιότητας στο σερβικό γένος.

Μέχρι σχεδόν το τέλος του 11ου αι. η Διόκλεια διαδραμάτιζε πιο σημαντικό ρόλο από την Σερβία. Στο τέλος του αιώνα όμως, υπό ασαφείς συνθήκες, η Διόκλεια χάνει την δύναμη και την επιρροή της και η Σερβία (Raska) γίνεται οριστικά παράγοντας πρώτης σημασίας για όλο το σερβικό γένος. Τότε αρχίζει η εποχή διαρκών συγκρούσεων της Σερβίας

με το Βυζάντιο. Μέσα από τις διαμάχες αυτές κατά τον 12ο αιώνα η Σερβία αύξησε τα εδάφη της, βγήκε στη σκηνή της διεθνούς πολιτικής και τελικά έγινε πυρήνας συγκεντρώσεως των σερβικών εθνικών δυνάμεων. Φαίνεται πως ακριβώς την εποχή εκείνη η σερβική γλώσσα του Μεσαίωνα και στις δύο μορφές της - την εκκλησιαστική και την λαϊκή- πήρε την «τελική» της μορφή, με το κυριλλικό αλφάβητο, βάσει του ελληνικού, ως κυρίαρχου γραφή.

Ενιαίο κράτος

Στην εποχή του μεγάλου ζουπάνου Στεφάνου Νεμάνια (1166 - 1196) οι παραπάνω προϋποθέσεις φθάνουν στο αποκορύφωμά τους, όταν ο ίδιος κατέκτησε ολόκληρη τη Διόκλεια (Ζέτα) και επέτυχε την βυζαντινή αναγνώριση. Η ενωμένη και πραγματικά ανεξάρτητη Σερβία μετέπειτα, υπό τον Στέφανο Νεμανιέ, ως αρχηγό του κράτους (1196 -

1227) και τον αδελφό του Σάββα, ως προκαθήμενο της εκκλησίας, πέτυχε την τελική ανεξαρτησία του κράτους (βασιλικό στέμμα, 1217) και της εκκλησίας (αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή, 1219).

Την περίοδο αυτή η ορθοδοξία γίνεται ένα από τα πιο σπουδαία και πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του εθνικού σχήματος των Σέρβων, μέσα από μια πορεία που μπορούμε να διακρίνουμε σε δύο φάσεις. Στην πρώτη η ορθοδοξία ενδυναμώνεται, ενώ οι παλιές σχέσεις με τα παραλιακά κέντρα του καθολικισμού γίνονται όλο και πιο ασθενείς. Η δεύτερη φάση χαρακτηρίζεται από την «εθνικοποίηση» της ορθοδοξίας στη Σερβία. Ένα από τα μέχρι σήμερα σωζόμενα σύμβολα της σερβικής ορθοδοξίας –η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική– αποτελεί μίγμα βυζαντινού και δυτικού, δηλαδή ρωμανικού ρυθμού. Το μίγμα αυτό πήρε και μια ιδιαίτερη μορφή, κατ' εξοχήν σερβική, που ονομάζεται στην ιστορία της τέχνης η Σχολή της Raska. Αντίθετα, η ζωγραφική παράδοση των τοιχογραφιών είναι εντελώς βυζαντινή, εκτός από τις επιγραφές, συχνά με βυζαντινούς ακόμη ζωγράφους.

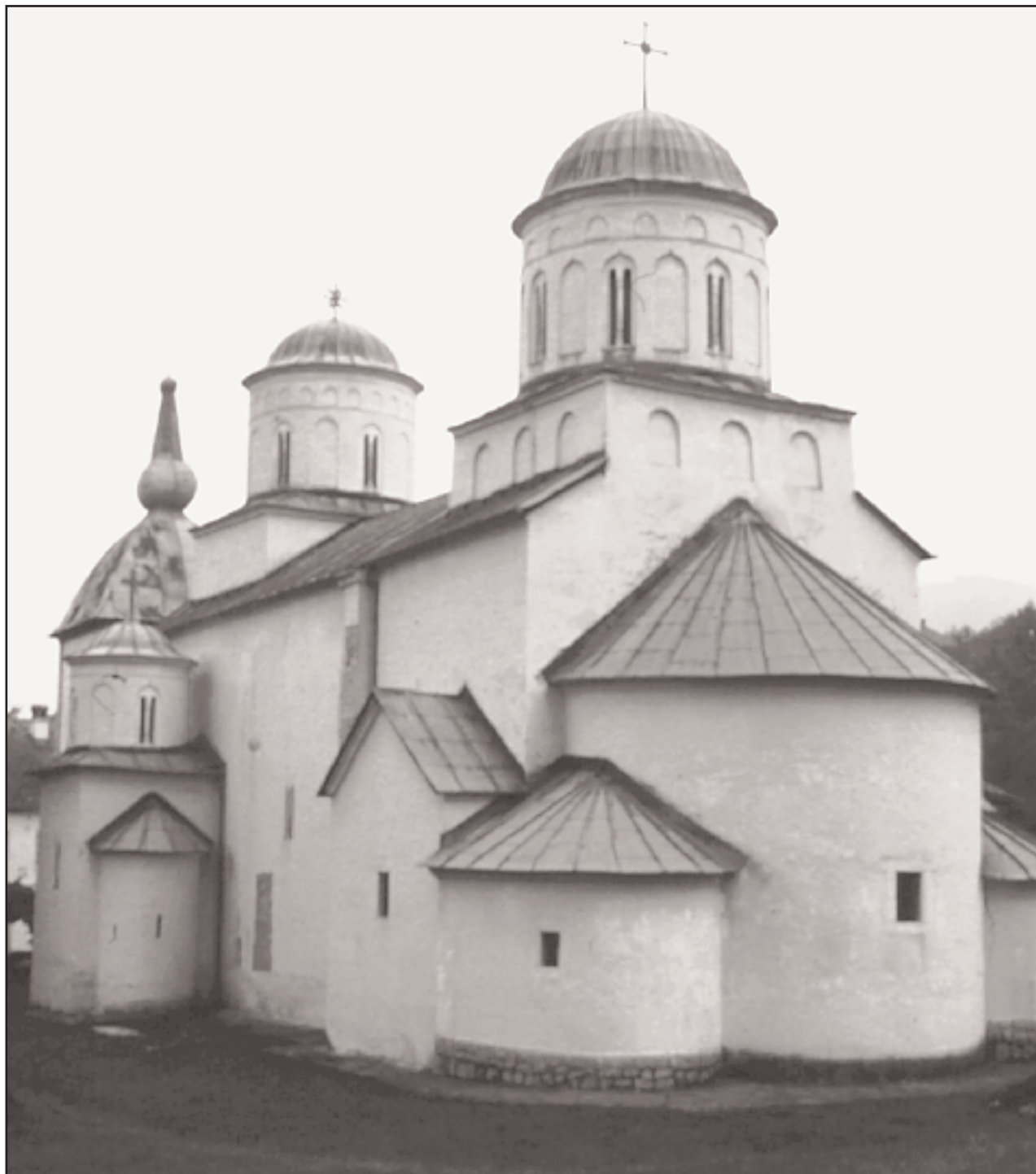
Η λογοτεχνία γενικά παρακολουθεί τα βυζαντινά πρότυπα, αλλά το πιο σπουδαίο και πιο τυπικό είδος της –οι βίοι βασιλέων και αρχιεπισκόπων– είναι γνήσιο σερβικό δημιούργημα και δεν έχει πραγματικό παράλληλο στο Βυζάντιο.

Μερικά βασικά στοιχεία της κοινωνικής ζωής βρίσκονται επίσης στη διασταύρωση της βυζαντινής, εντόπιας και δυτικής παραδόσεως και νοοτροπίας. Έτσι, π.χ. το γραπτό δίκαιο είναι κατ' εξοχήν βυζαντινής προελεύσεως, ιδιαίτερα στον τομέα της ιδεολογίας της εννόμου τάξεως, αλλά σε πολλά σημεία βασίζεται στις διατάξεις του παραδοσιακού, εγχώριου, δηλαδή αρχικά προφορικού δικαίου. Η οικονομία έχει πολύ χαλαρές σχέσεις με το Βυζάντιο. Το εμπόριο προσανατολίζεται προς παραλιακά κέντρα της Αδριατικής, ενώ η παραγωγή των ορυχείων, που είναι η πηγή του βασιλικού πλούτου στο δεύτερο ήμισυ του 13ου αι., αναπτύχθηκε με την άφιξη των Γερμανών ειδικών στη Σερβία.

Μιλούτιν - Δουσάν

Η μεγάλη αλλαγή στη γενική κατάσταση της Σερβίας απέναντι στον έξω κόσμο γίνεται στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 13ου και αρχές του 14ου αιώνας. Το σερβικό κράτος του βασιλιά Milutin (1282-1321), το οποίο ονομάσθηκε στις δυτικές πηγές Rascia, και το οποίο ήταν το πραγματικό και παραδοσιακό σερβικό κράτος, με την κατάκτηση των Σκοπίων το 1282, επεκτείνεται προς νότον στα μέχρι τότε βυζαντινά εδάφη της Βόρειας Μακεδονίας. Τελικά ο Milutin δέχθηκε τις κατακτηθείσες περιοχές το 1299 ως προίκα, μαζί με το χέρι της κόρης του αυτοκράτορα. Τότε, αρχίζει η εποχή του λεγόμενου εκβυζαντινισμού του σερβικού κράτους και της σερβικής κοινωνίας, που δεν έχει προηγούμενο στο παρελθόν.

Τα σημεία της ουσιαστικής βυζαντινής επιρροής πολλαπλασιάζονται.

Μονή Μιλέσεβα, καθολικό. Κτίσμα του βασιλιά Βλαδισλάβου περί το 1225. (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς).

Στην διοίκηση του κράτους, στην κοινωνικο-οικονομική διάρθρωση, στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική αρχίζουν να εμφανίζονται περισσότερα βυζαντινά στοιχεία, η θεία λειτουργία μεταρρυθμίζεται κατά το αγιορείτικο τυπικό κλπ. Η εξέλιξη αυτή έφθασε στο αποκορύφωμά της κατά τη βασιλεία του Dusan, του βασιλιά (1331-1345/6) και αυτοκράτορα (1345/6-1355) όταν κατακτήθηκε η Μακεδονία, η Αλβανία, η Ηπειρος, η Θεσσαλία, η Αιτωλία και η Ακαρνανία. Ο αυτοκρατορικός τίτλος του Dusan –βασιλεύς και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας– υποδηλώνει την επιθυμία για την απόκτηση της διαδοχής του Βυζαντίου. Αυτόνομο είναι ότι στην εποχή του Dusan εμφανίζονται και πολλά άλλα βυζαντινά στοιχεία –η ιεραρχία των βυζαντινών επισήμων τίτλων, το βυζαντινό διοικητικό και φορολογικό σύστημα, ακόμη και Έλληνες άρχοντες, οι οποίοι μετεπήδησαν στην υπηρεσία του Σέρβου ηγεμόνα.

Την εποχή του Dusan μεταφράστηκε το Σύνταγμα του Ματθαίου Βλάσταρη και εκδόθηκε το μεγαλοπρεπές Βιβλίο των Νόμων –Dusanov

Zakonik– με εντελώς βυζαντινό γενικό νόημα του δικαίου, έργα που έμελλαν να αποτελέσουν τα νομικά θεμέλια του κράτους. Από την άλλη πλευρά, η πλούσια εκκλησιαστική λογοτεχνία του 14ου αιώνα ακολουθεί πιστά τα θεολογικά και καλλιτεχνικά ρεύματα του βυζαντινού ησυχασμού. Και οι δύο πολιτιστικοί αυτοί παράγοντες –ο νομοθετικός και ο λογοτεχνικός– δεν περιορίζονται στα πρώην βυζαντινά εδάφη, αλλά εκτείνονται σε όλη τη χώρα. Αλλά και σ' αυτούς τους τομείς το βυζαντινό στοιχείο, αν και κυριαρχεί, δεν είναι μοναδικό. Πολλά άρθρα περιέχουν την εντόπια παράδοση δικαίου, που προηγουμένως ίσχυε μάλλον σε προφορική μορφή και στην κοινωνική, στη νομική και διοικητική ορολογία κυριαρχούν σαφέστατα οι όροι σλαβικής, δηλαδή σερβικής καταγωγής.

Η υποτέλεια

Το σερβικό κράτος επέζησε και μετά τις δύο καταστροφικές απόπειρες αναχαίσεως των Τούρκων - στον ποταμό Εβρο (1371) και στο Κοσσυ-

φοπέδιο (1389), ενιαίο και αρκετά πλούσιο λόγω των ορυχείων. Ήταν τώρα όμως μικρότερο, υποτελές στους Τούρκους και περιορισμένο προς τον Βορρά. Στα τέλη του 14ου και τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα η πρωτεύουσα μεταφέρεται προς τον Βορρά - στο Krusevac, κατόπιν στο Βελιγράδι και, τελικά, στο Smederevo. Ήταν η αλλαγή, της οποίας οι άμεσες συνέπειες είναι ακόμη και σήμερα αισθητές. Το κέντρο βάρους του κράτους και του λαού εγκαταλείπει για πάντα τις περιοχές της Raska και του Κοσσυφοπεδίου. Καινούργιες σχέσεις αναπτύσσονται με τις ουγγρικές περιοχές της σημερινής Vojvodina, όπου μετά την τελική πτώση του κράτους οι Σέρβοι δεσπότες για μερικές δεκαετίες ασκούν καθήκοντα που μοιάζουν μ' εκείνα της αρχηγίας του κράτους.

Την εποχή εκείνη, όμως, δεν υπήρχε πια ούτε ένα κράτος που να θεωρείται ότι ανήκει στον κόσμο των σερβικών κρατικών και πολιτιστικών παραδόσεων. Όμως, το σερβικό έθνος έχει ήδη πάρει τη σταθερή μορφή του βάσει των προαναφερθέντων στοιχείων.

Ο βασιλιάς «Σερβίας και Ρωμανίας» Στέφανος Δουσάν, η βασίλισσα Ελένη και ο γιος τους Ούρος. Επί της βασιλείας του η Σερβία βρέθηκε στο απόγειο της δύναμής της εις βάρος του Βυζαντίου (μονή Ντέτσани, τοιχογραφία μέσου 14ου αι.).

Σερβία και Βυζάντιο

Αντιπαλότητες και συμμαχίες

Του Δρος Λένου Μαυρομάτη

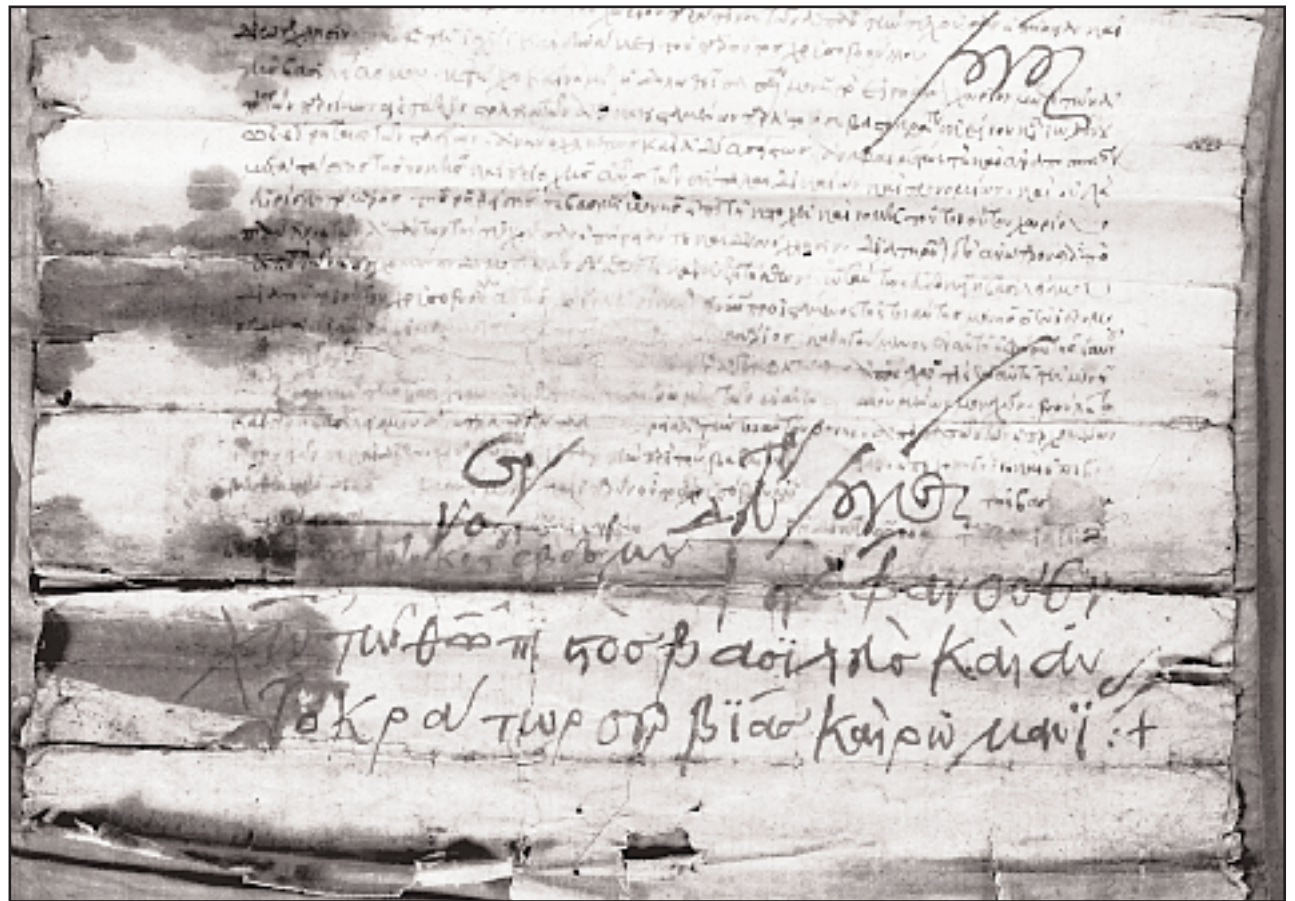
Διευθυντή του Προγράμματος Βυζάντιο και Σλαβοβαλκανικός Κόσμος (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Ε.Ι.Ε.)

ΟΙ ΣΕΡΒΟΙ (όπως και οι Κροάτες) καταλαμβάνουν τον 2^ο αιώνα τα δυτικά Βαλκάνια παρακολουθώντας τη μεγάλη μετακίνηση των σλαβικών φύλων από την Ασία στην Ευρώπη. Ομως, ευθύς εξ αρχής, οι συνθήκες της άφιξής τους στον ευρωπαϊκό χώρο τους διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους Σλάβους. Σέρβοι και Κροάτες γίνονται ασμένως δεκτοί από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία προκειμένου να καλύψουν ένα κενό, μια «σκυθική ερημία», έναντι των Αβάρων και της βουλγαρικής απειλής.

Οι κτηνοτρόφοι αυτοί απετέλεσαν έναν παράγοντα σταθερότητας στα Βαλκάνια, που επέτρεψε στην Κωνσταντινούπολη να ασχοληθεί απερίσπαστα με το βουλγαρικό πρόβλημα. Η έλευσή τους στον Χριστιανισμό συντελέστηκε σχετικά ιδιότυπα μια και δεν περιελήφθησαν στο μακρόπνοο πρόγραμμα εκχριστιανισμού των Σλάβων δηλαδή την «αποστολή» των Κωνσταντίνου/Κυρίλλου και Μεθοδίου. Παρά τούτο, απετέλεσαν, λόγω της γαιοπολιτικής θέσης που κατείχαν, μήλο έριδας μεταξύ της Εκκλησίας της Ρώμης και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Οι Κροάτες επέλεξαν την ένταξή τους στον καθολικισμό, ενώ οι Σέρβοι, πριν ακόμη τη γένεση της εθνικής συνείδησης, υιοθέτησαν ως κύριο στοιχείο της ταυτότητάς τους την Ορθοδοξία, όπως τους παραδιδόταν από την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και την Αχρίδα.

Η σχετική αυτονομία, που η Κωνσταντινούπολη παρεχώρησε στους Σέρβους, άρχισε να διαταράσσεται όταν πια η εγκατεστημένη εξουσία από τους Βυζαντινούς, τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, συνειδητοποίησε βαθμιαία ότι οι οφειλόμενες πολιτικές και οικονομικές υποχρεώσεις ήταν δυνατόν να εκλειψουν προς όφελος των μελών της άρχουσας (σερβικής) τάξης.

Οι ζυμώσεις στον διεθνή χώρο (σταυροφορίες), η γένεση των εθνικών κρατών στη Δυτική Ευρώπη, ασκούσαν και επίδραση και γοητεία. Η αντιπαράθεση με το Βυζάντιο ήταν βραδεία αλλά έντονη, πολλώ μάλλον που η οικονομική ευρωστία των Σέρβων –κυρίως το άνοιγμα των παλιών ρωμαϊκών ορυχείων– επέτρεπε, αφ' ενός, ικανές διπλωματικές και εμπορικές σχέσεις με τη Δύση, μέσω των δαλματικών και των ιταλικών πόλεων, και, αφ' ετέρου, την αξιοποίηση των συγκυριών που παρείχε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία χειμαζόμενη και κλυδωνιζόμενη από εξωτερικές απειλές και εσωτερικές αδυναμίες. Έτσι ο μέγας ζουπάνος Στέφανος

Χρυσόβουλλο του Σέρβου βασιλέως Στεφάνου Δουσάν υπέρ της μονής του Αγίου Γεωργίου Ζαβλαντιών (Τρικάλων). Έτος 6857 [=1348] μην Νοέμβριος, ινδ. β'. Αρχείο Μ. Μεγάλου Μετεώρου - Μεταμορφώσεως. (Φωτ. Δ. Σοφινός)

Νεμάνια συγκεντρώνει στο πρόσωπό του τη συγκατάθεση των Σέρβων ευγενών και αντιπαράκειται στρατιωτικά στους Κομνηνούς (1172, 1190) καταργεί την υποτέλειά του έναντι των Βυζαντινών (παντρεύοντας τον γιο του, Στέφανο, με τη θυγατέρα του αυτοκράτορα Αλεξίου Γ' Αγγέλου) και συνιστά το ανεξάρτητο και αυτόνομο σερβικό κράτος. Ο Στέφανος ο Πρωτόστεππος επιζητεί και λαμβάνει (1217) το βασιλικό στέμμα (Rex δηλαδή Κράλης) καθαγιασμένο από την Εκκλησία της Ρώμης. Ας μη λησμονούμε ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης στέφει μόνον τον Βυζαντινό αυτοκράτορα.

Ομως, ο δεύτερος γιος του Νεμάνια, Σάββας, χριζεται Αρχιεπίσκοπος Σερβίας από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στη Νίκαια όπου έχει μεταφερθεί η πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους. Περιέργη εκ πρώτης όψεως αντίφαση που έγινε πιο έκτυπη με τη σύσταση της υπό βυζαντινή και σερβική προστασία Μονής Χιλανδαρίου στο Άγιον Όρος, όπου αποσύρονται και μονάζουν τόσο ο ιδρυτής της δυναστείας όσο και ο αρχιεπίσκοπος γιος του. Εκτοτε, η Σερβία συνδέεται άρρηκτα όχι μόνο με την ιδεολογία της Οικουμενικής Εκκλησίας αλλά ραγδαία «βυζαντινοποιείται» ως προς την πολιτική πρακτική, την αντίληψη για το κράτος και την οργάνωση της κοινωνίας, χωρίς, βέβαια, να απεμπολεί τις αρχέγονες σλαβικές παραδόσεις της.

Ωστόσο, η Σερβία, το ισχυρότερο κράτος των Βαλκανίων κατά την πε-

ρίοδο ΙΓ' - ΙΔ' αι. παραμένει εγκλωβισμένη στο πρόβλημα που τη συνοδεύει ως σήμερα.

Η συνεχής αμφισβήτηση της επικρατείας της από την Ουγγαρία, τη Βουλγαρία και την Κροατία επιβάλλει μια και μόνη επιλογή, δηλαδή την επέκταση προς Νότον: ο μακεδονικός χώρος, συνοδευόμενος από το όραμα της εξόδου στο Αιγαίο, θα γίνει πλέον ο κύριος άξονας της σερβικής πολιτικής. Έτσι, παρά τα πολλαπλά εσωτερικά και εξωτερικά πολιτικά και στρατιωτικά μέτωπα, οι Σέρβοι υπό τον κράλη Στέφανο Μιλούτιν (1282 - 1321) κλιμακώνουν την επέκταση προς Νότον. Μετά την κατάληψη της βόρειας Μακεδονίας –μεταξύ άλλων– η Κωνσταντινούπολη άγεται σε δεύτερο συμβιβασμό, δηλαδή την παραδοχή ενός νέου status quo που την αποστέρει από την ευρύτερη περιοχή των Σκοπίων και την υποχρεώνει στη σύναψη ισότιμης σχέσης με το βασίλειο της Σερβίας, που επισφραγίστηκε (1299/1300) με το γάμο του κράλη Μιλούτιν με τη Σιμωνίδα, θυγατέρα του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου.

Οι εγγενείς αδυναμίες του Βυζαντίου (εμφύλιοι πόλεμοι, κοινωνικά κινήματα και οικονομική κατάρρευση) θα επιτρέψουν έπειτα από λίγα χρόνια την κατάληψη της ευρύτερης περιοχής των Σερρών (1345), της Άρτας, των Ιωαννίνων και των Τρικάλων από τον κράλη Στέφανο Δουσάν. Ο Δουσάν αυτοανακηρύσσεται βασιλεύς και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας και επιχειρεί να πείσει, όχι άδικα, τη Δυτική Ευρώπη ότι εί-

να ο μόνος πολιτικά και οικονομικά φερέγγυος ηγεμόνας στα Βαλκάνια που μπορεί να ηγηθεί «σταυροφορίας» κατά των Οθωμανών, που ήδη βρίσκονται επί θύραις. Πρέπει να επισημανθεί ότι οι Σέρβοι, μετά την περιπέτεια έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης (1331), ουδέποτε επεδίωξαν την υποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ή, πιο σωστά, της δυναστείας των Παλαιολόγων στην Κωνσταντινούπολη από μια σερβική δυναστεία.

Ο αιφνίδιος θάνατος του Στεφάνου Δουσάν (1335) επέτρεψε να εκραγούν οι σοβούσες φεουδαρχικές τάσεις και επιλογές της σερβικής αριστοκρατίας. Οι «επίγονοι» διαμέλισαν την εφήμερη αυτοκρατορία, ανακηρύχθηκαν «αυτόνομοι» και έτσι π.χ. Σκόπια, Σέρρες, Άρτα, Ιωάννινα και βέβαια η σερβική ενδοχώρα περιήλθαν στα χέρια μελών της σερβικής δυναστείας.

Η εποποιία των Σέρβων ηγεμόνων (ο δεσπότης Ούγγλεσης, ο δεσπότης Μπράνκοβιτς, οι πρίγκιπες Λάζαρος και Μάρκος) που θα τους διατηρήσει στη συλλογική μνήμη του σερβικού λαού γεννήθηκε από τον αγώνα για την ανεξαρτησία τους από τους Οθωμανούς.

Τα σπέρματα της εθνικής συνείδησης και του «πατριωτισμού», όπως τα αντιλαμβανόμαστε σήμερα, θα γονιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης. Στη μάχη του Εβρου (1371) και στο Κοσσυφοπέδιο (1389) θα γεννηθεί το έπος που θα γαλουχήσει τους Σέρβους μέχρι την εθνική επανάσταση του 19^{ου} αιώνα.

Οι δυναστικοί γάμοι

Ελληνο-σερβικές προσεγγίσεις στον Μεσαίωνα

Του **Ραντι βοϊ Ράντιτς**

Ερευνητή του Βυζαντινολογικού Ινστιτούτου Βελιγραδίου

ΤΟ ΣΕΡΒΙΚΟ μεσαιωνικό κράτος ανήκε στην λεγόμενη βυζαντινή κοινοπολιτεία, μοναδική κοινότητα λαών, ο πολιτισμός της οποίας στο μεγαλύτερο μέρος του, έχει την προέλευσή του από τον εκλεπτισμένο και υπέρτερο πολιτισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Από την Κωνσταντινούπολη, η οποία ήταν όχι μόνο μεγαλούπολη, αλλά και η πιο αξιόλογη πόλη κατά το μεσαίωνα, οι κατακτήσεις ενός ιδιαίτερου πνεύματος επεκτείνονταν υπό μορφή ομόκεντρων κύκλων μέχρι τις πιο απομακρυσμένες γωνίες της οικουμένης της εποχής εκείνης. Θα πρέπει να τονίσουμε, ότι οι δεσμοί μεταξύ Βυζαντίου και Σερβίας ήταν πολύπλοκοι, με πολλαπλή σημασία και εκδηλώνονταν σ' όλους τους τομείς του βίου.

Ενα ιδιαίτερο είδος δεσμών αποτελούσαν οι γάμοι μεταξύ μελών των βασιλικών οικογενειών των δυο κρατών. Αρκετές πριγκίπισσες του Βυζαντίου ήρθαν στην αυλή της Σερβίας, ενώ μια Σερβίδα έγινε σύζυγος Βυζαντινού αυτοκράτορα.

Πρώτος γάμος

Ο πρώτος γάμος μεταξύ μελών των δύο δυναστειών συνήφθη στα τέλη του 12ου αιώνα και σχετιζόταν άμεσα με την απόκτηση της ανεξαρτησίας της Σερβίας. Μετά την μάχη στον Μοράβα (1190) συμφωνήθηκε ο Στέφανος, δευτερότοκος γιος του μεγάλου ζουπάνου Νεμάνια, να παντρευτεί την Ευδοκία, ανιψιά του αυτοκράτορα Ισαακίου Β' Κομνηνού Αγγέλου, πράγμα που σύμφωνα με τις αντιλήψεις που επικρατούσαν την εποχή εκείνη, αποτελούσε ιδιόμορφη διεθνή αναγνώριση για το κράτος της σερβικής δυναστείας των Νεμψανιδών. Ο γάμος αυτός δεν υπήρξε ευτυχής.

Διαλύθηκε το 1201 ή 1202 για λόγους οι οποίοι θα πρέπει να θεωρηθούν πολιτικοί. Πάντως, από το γάμο αυτό γεννήθηκαν δυο παιδιά: ο Ράντοσλαβ, ο οποίος αργότερα έγινε βασιλιάς της Σερβίας και η Κομνηνή.

Ο βασιλιάς Ράντοσλαβ (1227-1234), γιός της πριγκίπισσας του Βυζαντίου και διαπαιδαγωγημένος στο ελληνικό πνεύμα, ως διάδοχος και συγκυβερνήτης, παντρεύτηκε το 1219-20 την Άννα, κόρη του πανίσχυρου ηγεμόνα του δεσποτάτου της Ηπείρου Θεοδώρου Α' Αγγέλου. Διατηρήθηκε και το θαυμάσιο διαχτυλίδι των αρραβώνων τους με την ελληνι-

κή επιγραφή: «Μνήστρον Στεφάνου, Δουκικής ρίζης κλάδου, Κομνηνοφυής τ' εν χερσίν Άννα δέχου». Σερβικές πηγές αναφέρουν, ότι η Άννα ήταν εξάσιας ομορφιάς, αλλά είχε δύστροπο χαρακτήρα. Μετά το πραξικόπημα του 1234, όταν στον θρόνο ανέβηκε ο νεώτερος αδελφός Βλάντισλαβ, ο Ράντοσλαβ και η Άννα αποσύρθηκαν στη μοναξιά του μοναχικού βίου.

Μιλούτιν - Σιμωνίδα

Ο Σέρβος βασιλιάς Μιλούτιν (1282-1321), ο οποίος αντίθετα προς τους εκκλησιαστικούς κανόνες παντρεύτηκε αρκετές φορές, έλαβε ως σύζυγο την κόρη του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Β' Αγγέλου, κυριάρχου της Θεσσαλίας και αργότερα, το 1299, την Σιμωνίδα, κόρη του βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου.

Οτι επρόκειτο για πολιτικό γάμο μαρτυρεί κατά σαφή και μη διφορούμενο τρόπο το στοιχείο ότι η βυζαντινή πριγκίπισσα ήρθε στη Σερβία σε ηλικία πέντε ή έξι ετών, ενώ ο βασιλιάς των Σέρβων ήταν σχεδόν κατά τέσσερις δεκαετίες μεγαλύτερος απ' αυτήν. Από τον γάμο αυτό δεν απέκτησαν παιδιά. Μετά το θάνατο του Μιλούτιν η Σιμωνίδα επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη όπου ενεδύθη το μοναχικό ένδυμα. Όταν δύο χρόνια αργότερα ο Μιλούτιν ανακηρύχθηκε άγιος, η Σιμωνίδα έστειλε χρυσό καντήλι για τον τάφο του.

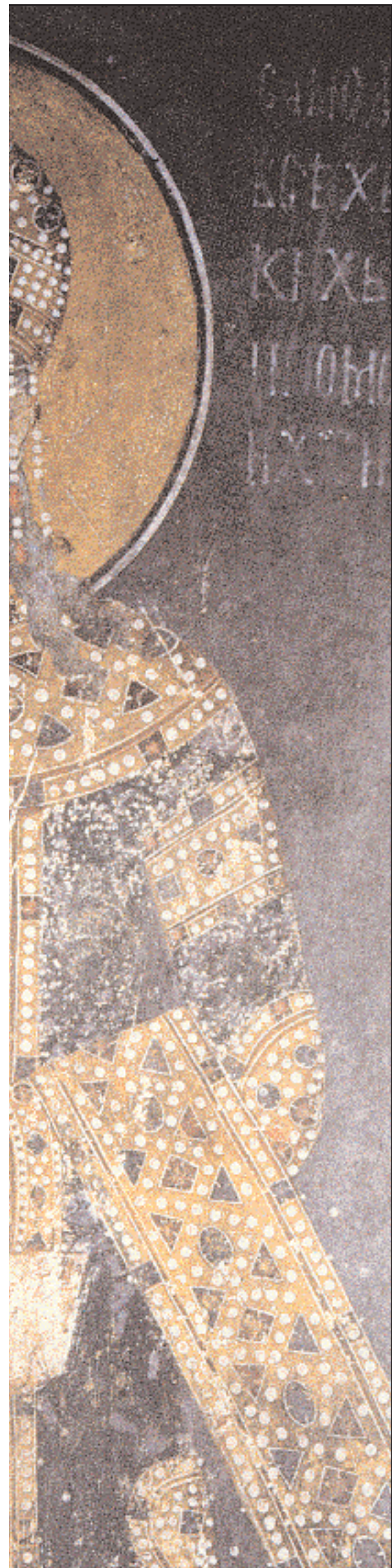
Ο βασιλιάς Στέφανος Ντέτσανσκι (1321 - 1331), γιος και διάδοχος του Μιλούτιν, κατά πάσα πιθανότητα το 1324, παντρεύτηκε την Μαρία Παλαιολογίνα, ηλικίας δώδεκα ετών, από την οποία ήταν σχεδόν 40 χρόνια μεγαλύτερος. Ήταν κόρη του «πανυπερσέβαστου» Ιωάννου Παλαιολόγου, ανιψιού του Ανδρόνικου Β' και της Ειρήνης, κόρης του επιφανούς Θεόδωρου Μετοχίτη. Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν όχι λίγα παιδιά, μεταξύ των οποίων και ο Συμεών - Σίνισια, αργότερα βασιλιάς της Θεσσαλίας.

Μετά την ανατροπή από τον θρόνο και τον βίαιο θάνατο του Στέφανου Ντέτσανσκι, η Μαρία μπήκε σε μοναστήρι και ως μοναχή Μάρθα πέθανε το 1355 και κηδεύτηκε στα Σκόπια.

Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Μανουήλ Β' Παλαιολόγος (1391 - 1425) τον Φεβρουάριο του 1392 παντρεύτηκε την Ελένη Δραγάση κόρη του Σέρβου άρχοντα Κωνσταντίνου Δραγάση (Ντράγκας). Από τον γάμο αυτό γεννήθηκαν πολλά παιδιά, μεταξύ των οποίων και οι δύο τελευταίοι αυτοκράτορες του Βυζαντίου, ο

Ο κράλης Μιλούτιν (1282-1321). Στην περίοδο της βασιλείας του άρχισε ο λεγόμενος «εκβυζαντινοποίηση» (1318).

Η βυζαντινή πριγκίπισσα Σιμωνίδα, θυγατέρα του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου και σύζυγος του κράλη Μιλούτιν (Μονή Γκρατσάνιτσα, τοιχογραφία περί το 1318).

Ιωάννης Η' Παλαιολόγος και ο Κωνσταντίνος ΙΑ' Δραγάσης Παλαιολόγος. Η Ελένη, μετά τον θάνατο του συζύγου της κατέλαβε εξέχουσα θέση στη θρησκευτική και πολιτική ζωή της Κωνσταντινούπολης. Η μόνη Σερβίδα που υπήρξε αυτοκράτειρα του Βυζαντίου πέθανε ως μοναχή Υπομονή το 1450.

Ειρήνη Καντακουζηνού

Στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα έσβησε η δυναστεία των Νεμψανιδών και η μεγάλη βασιλεία της Σερβίας κατέρρευσε. Τα πρωτεία ανέλαβαν κάποιοι άλλοι άρχοντες της οικογενείας, και κυρίως οι Λαζάρεβιτς και Μπράνκοβιτς. Ο Στέφανος Λαζά-

ρεβιτς, μετά την μάχη της Αγκυρας (1402) έλαβε από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου τον τίτλο του Δεσπότη και εξασφάλισε για τον εαυτό του με αυτόν τον τρόπο τα πρωτεία στις σερβικές χώρες.

Μη έχοντας παιδιά τον διαδέχθηκε ο ανιψιός του Γεώργιος (Τζούρατζ) Μπράνκοβιτς, ο οποίος το 1414 παντρεύτηκε την Ειρήνη Καντακουζηνού, δισεγγονή του εξακουστού αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού.

Η βυζαντινή πριγκίπισσα, εντελώς αδικαιολόγητα, δεν μνημονεύεται από το λαό ως καλή και άξια. Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν τρεις γιοι και μία ή δύο κόρες. Ενας από τους γιους, ο Λάζαρος Μπράνκοβιτς, πα-

ντρεύτηκε το 1446 την Ελένη Παλαιολογίνα, κόρη του δεσπότη του Μωριά, Θωμά Παλαιολόγου και ανιψιά των δύο τελευταίων αυτοκρατόρων του Βυζαντίου, η οποία έλαβε το όνομα της γιαγιάς της, Ελένης Δραγάση.

Η Ειρήνη Καντακουζηνού πέθανε το Μάιο του 1457, η δε Ελένη Παλαιολογίνα το 1473 ως μοναχή με το όνομα Υπομονή. Και οι δύο προηγουμένως χήρευσαν. Ήταν η εποχή που οι Τούρκοι κυριεύοντας την Κωνσταντινούπολη (1453) κατέλυσαν το Βυζάντιο και στη συνέχεια υποδούλωναν και το σερβικό κράτος (1459).

Ακολούθησαν και για τους δύο λαούς οι δύσκολοι καιροί της μακρόχρονης Τουρκοκρατίας.

Η μεσαιωνική αρχιτεκτονική

Η διαμόρφωση ενός ιδιόρρυθμου ύφους με βυζαντινές και δυτικοευρωπαϊκές επιρροές

Της **Μάρτσα Σιούπουτ**

Καθηγήτριας Πανεπιστημίου Βελιγραδίου

Το καθολικό της μονής Σοπότσανι (1265) τυπικό δείγμα αρχιτεκτονικής της «σχολής της Ράσκα». (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

Ο ναός του Γκράντατς (έβδομη δεκαετία του 13ου αιώνα). Τυπικό δείγμα αρχιτεκτονικής της «σχολής της Ράσκα». (Φωτ. Μ. Σιούπουτ)

Η ΕΒΔΟΜΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ του 12ου αιώνα και η διακυβέρνηση του Στέφανου Νεμάνια (1168-1196), ιδρυτή και γενάρχη της δυναστείας, η οποία επί δύο αιώνες επηρέαζε αποφασιστικά τη δημιουργία της σερβικής μεσαιωνικής τέχνης, σήμαναν την αρχή της μνημιώδους αρχιτεκτονικής στη Σερβία. Στη διαμόρφωση του ιδιόρρυθμου ύφους της αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε το γεγονός ότι σ' αυτήν συγχωνεύονταν αντιλήψεις του βυζαντινού και δυτικοευρωπαϊκού καλλιτεχνικού κόσμου. Η διασταύρωση των βυζαντινών και ρομανικών στοιχείων προσαρμοζόταν προς τις ανάγκες της ορθόδοξης λατρείας και υποτασσόταν στις απαιτήσεις των μορφωμένων παραγγελιοδοτών, οι οποίοι ανήκαν στο βασιλικό αυλικό περιβάλλον και στο περιβάλλον των μοναχών. Ο βυζαντινός μονόκλιτος ναός με τρούλο, ο οποίος ως τύπος οικοδομής αποτέλεσε τη βάση της αρχιτεκτονικής της Ράσκα, είχε ήδη μακρά παράδοση στις δυτικές σερβικές χώρες, στη Διόκλεια και στη Ζέτα. Εκεί έφθασε από τη βυζαντινή αρχιτεκτονική, αλλά και από έμμεσο δρόμο, διαμέσου της νοτίου Ιταλίας.

«Σχολή της Ράσκα»

Τα μνημεία της πρώιμης αρχιτεκτονικής της Ράσκα είναι δωρεές του Στέφανου Νεμάνια. Η εκκλησία της Θεοτόκου στην Κουρσιούμλια, από την οποία σήμερα σώζονται μόνο ερείπια, είναι το αρχαιότερο βυζαντινό κτίσμα, το οποίο ο Νεμάνια μόνο επισκεύασε, ενώ η εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην Κουρσιούμλια, μονόκλιτο κτίσμα με τρούλο και τρίχωρο ιερό βήμα, οικοδομήθηκε σύμφωνα με τις βυζαντινές αντιλήψεις, πιστεύουμε, κωνσταντινοπολίτικες. Στην τρίτη δωρεά του Νεμάνια, στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο Ρας (κοντά στο Νόβι Παζάρ), η οποία οικοδομήθηκε το 1171, πραγματοποιήθηκε σύνθεση της βυζαντινής τυπολογίας και της ρομανικής διακοσμητικής. Η σύνθεση αυτή της βυζαντινής και ρομανικής τέχνης προσλαμβάνει την οριστική έκφρασή της στην εκκλησία της Θεοτόκου στο μοναστήρι Στουντένιτσα (1183-1196), στο μαυσωλείο του Στέφανου Νεμάνια.

Η ανωδομή, ιδιαίτερα δε ο τρούλος, και η αντίληψη του χώρου είναι βυζαντινά. Το ρομανικό ύφος αντιπροσωπεύεται από τη μαρμάρινη, επιμελούς κατεργασίας, διακόσμηση και τη μορφολογία των όψεων και των ανοιγμάτων τους.

Με την εκκλησία της Ανάληψης του Χριστού στη Ζίτσια, που οικοδο-

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Το καθολικό της μονής Γκρατσάνιτσα (1315). Το χαρακτηριστικότερο μνημείο της σερβικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής στην εποχή του κράλη Μιλούτιν. (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

Η βασιλική εκκλησία στη Στουντένιτσα, βορειοδυτική όψη (1314). Κτίσμα του κράλη Μιλούτιν, ο οποίος κατά την παράδοση οικοδόμησε στη διάρκεια της βασιλείας του σαράντα εκκλησίες. (Φωτ. Μ. Σιούπουτ)

Συνέχεια από την 10η σελίδα

μήθηκε το 1207-1219, αρχίζει η ώριμη περίοδος της αρχιτεκτονικής της Ράσκα. Ο βυζαντινός τύπος της μονόκλιτης εκκλησίας με τρούλο και νάρθηκα προσέλαβε οριστική μορφή στη Ράσκα με την προσθήκη καινούργιων στοιχείων στο χώρο, που προορίζονται για ειδικές λειτουργίες.

Στη διάρκεια του 13ου αιώνα η αρ-

χιτεκτονική της Ράσκα επηρεάζεται ολοένα και περισσότερο από αντιλήψεις, χαρακτηριστικές στη ρομανική και κατόπιν στη ρομανογοτθική αρχιτεκτονική, γεγονός που οφείλεται και στην πολιτική κατάσταση η οποία διαμορφώθηκε κάτω από την επιρροή των σταυροφόρων μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως στους Λατίνους (1204).

Η εσωτερική δομή γίνεται πιο πο-

λύπλοκη, τα δε πλευρικά παραρτήματα εξωτερικώς ομαδοποιούνται σε πλευρικά κλίτη, κατά τρόπο ώστε το σύνολο να μοιάζει με τρίκλιτη βασιλική δυτικού τύπου.

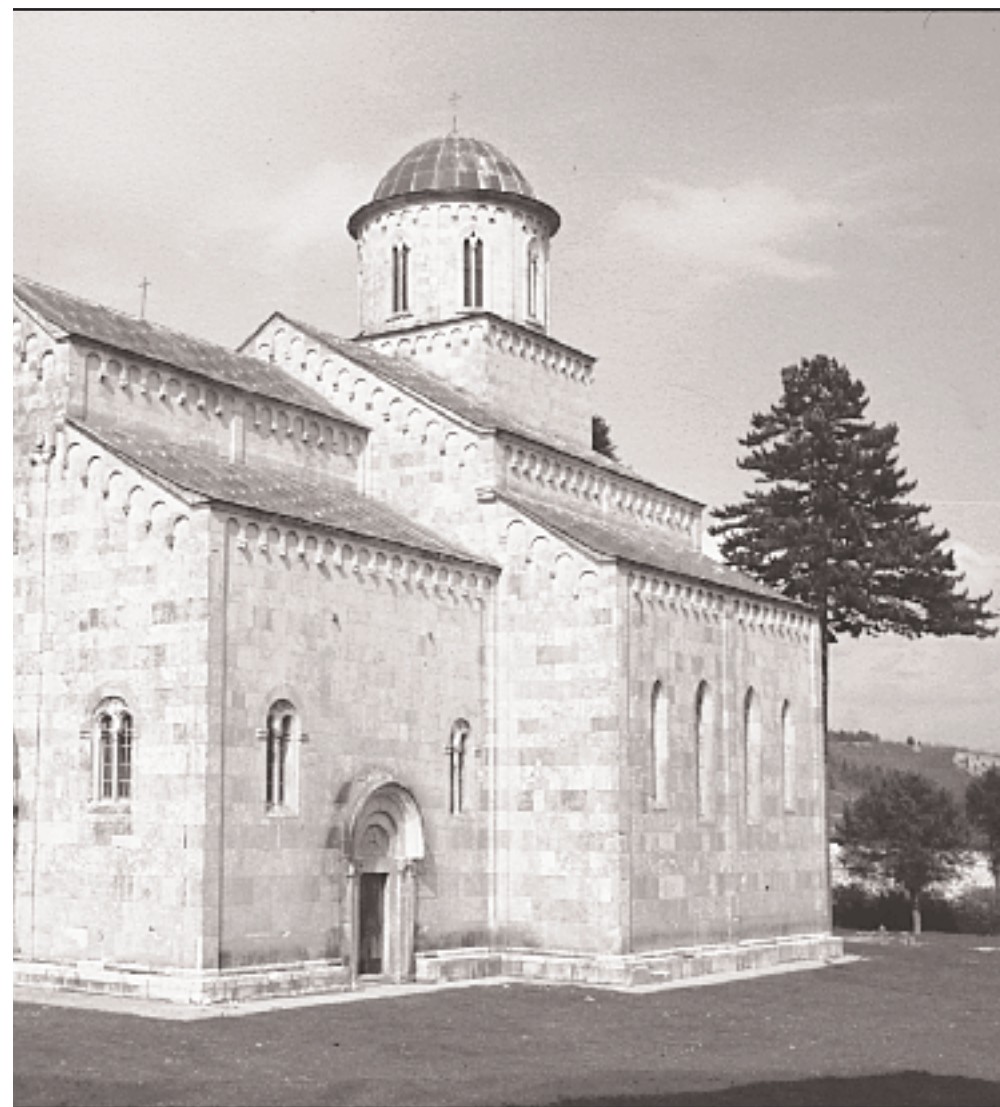
Οι ρομανικές και ρομανογοτθικές μορφές με την απλή και αυστηρή μάζα, με πελεκητή πέτρα και ανάγλυφη διακόσμηση, αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα των δύο μεγάλων μαυσωλείων κυβερνητών [στη

Μονή Ντέτσανι. Καθολικό του Παντοκράτορος, 1327

Το καθολικό της μονής Ραβάνιτσα, βόρεια όψη, 137

-1335. (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

5-77. Τυπικό δείγμα αρχιτεκτονικής της «σχολής του Μοράβα». (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

Μπάνκα (1312-1316) και στο Ντέσσα-νι (1327-1335)], με τα οποία λήγει η εξέλιξη της σχολής της Ράσκα. Η παράδοσή της θα διατηρηθεί μόνο μερικώς, στην τεχνική οικοδόμησης και στην αρχιτεκτονική διακόσμηση στο τελευταίο μαυσωλείο των Νεμανιδών, στους Αγίους Αρχαγγέλους στο Πρίζρεν (περίπου στα 1250).

Καινοτομίες

Ο γενικός πολιτικός και πολιτιστικός προσανατολισμός της Σερβίας προς το Βυζάντιο την εποχή της διακυβέρνησης του βασιλιά Μιλούτιν (1282-1321) εισάγει νέες καινοτομίες στη σερβική αρχιτεκτονική. Γίνονται αποδεκτές αντιλήψεις, χαρακτηριστικές στη βυζαντινή αρχιτεκτονική της εποχής των Παλαιολόγων. Είναι ο λεγόμενος σταυροειδής εγγεγραμμένος τύπος με τρούλο.

Σε υψηλότερων προθέσεων ναούς κατασκευάζονται άλλοι τέσσερις τρούλοι στα γωνιακά διαμερίσματα. Οι προσόψεις κτίζονται με πέτρες και τούβλα και διακοσμούνται με κεραμικά κοσμήματα. Νεωτερισμό αποτελούν οι εξωτερικοί νάρθηκες με μορφή ανοιχτών περιστώων, στη Μπογκορόντιτσα Λιέβισκα (1307) και στο Στάρο Ναγκορίτσινο (1312). Κατά τις διαστάσεις ξεχωρίζει ιδιαίτερα ο μεγάλος εξωτερικός νάρθηκας στο Ιπέκιο (Πετς), έργο του αρχιεπισκόπου Δανιήλ του Β' (1328 - 1330) υπό μορφή διπλού ανοιχτού περιστώου.

Βασιλιάς Μιλούτιν

Στην εντατική οικοδομική δραστηριότητα των δυο πρώτων δεκαετιών του 14ου αιώνα κυριαρχούν οι εκκλησίες του βασιλιά Μιλούτιν, οι οποίες αποτελούν αυτοτελές σύνολο. Οικοδομήθηκαν στη Σερβία, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Ιερουσαλήμ και στο Άγιον Όρος. Σύμφωνα με την παράδοση, ήταν συνολικά περίπου σαράντα. Οι πιο αξιόλογες, εκτός απ' αυτές που αναφέραμε ήδη, ήταν οι εκκλησίες του Χιλανδαρίου (1293), του Αγίου Νικήτα στα Σκόπια (1307), η βασιλική εκκλησία στη Στουντένιτσα (1314), η Μπάνσκα και η Γκρατσάνιτσα (1315). Για το βασιλιά Μιλούτιν δουλεύουν οι καλύτεροι τεχνίτες του βυζαντινού κόσμου της εποχής εκείνης.

Σύμβολο της δημιουργίας αυτής αποτελεί η Γκρατσάνιτσα. Χρησιμοποιώντας ως βάση τον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς, ο άγνωστος αρχιτέκτονας ανεγείρει έναν ρυθμικά διαρθρωμένο, βαθμιδωτά διαμορφωμένο όγκο, χρωματισμένο με τις κοκκινόλευκες αντιθέσεις της πέτρας, των πλινθών και επιχρησμάτων που καταλήγει σε ψηλοτύμπανο κεντρικό τρούλο, στηριγμένο σε διπλά διασταυρωμένες αψίδες.

Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα, την οποία χρηματοδοτούσε και προωθούσε ο βασιλιάς Μιλούτιν, έγινε αποδεκτή από έναν ευρύτατο κύκλο ευγενών και από τον ανώτατο κλήρο.

Έτσι, στις περιοχές προς τις οποίες μετακινούταν το κέντρο του σερβικού κράτους, ιδιαίτερα στο νότο, ανεγέρθηκε αξιόλογος αριθμός μι-

κρών οικοδομών, στις οποίες, εκδηλώνονται όλα τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής της εποχής εκείνης.

Η μνημειώδης σερβική αρχιτεκτονική του 14ου αιώνα συνεχίζει την παράδοση της αρχιτεκτονικής του βασιλιά Μιλούτιν. Η αντίληψη του χώρου, η τυπολογία της ανώδομης και η τεχνική δόμησης με πέτρα και πλινθούς διατηρούνται μέχρι την όγδοη δεκαετία του 14ου αιώνα τόσο στα μεγάλα και σημαντικά κτίσματα, όσο και στις μικρές χορηγίες των αρχόντων.

Μεταξύ των πιο μεγάλων έργων, κτήτορες των οποίων υπήρξαν οι προύχοντες των περιφερειών, θα πρέπει να αναφέρουμε τις εκκλησίες των Αγίων Αρχαγγέλων στο Στιπ (1332), των Αγίων Αρχαγγέλων στο Λέσνοβο (1341, 1349), της Θεοτόκου στο Κούτσεβιστε (1348) και Λιούμποτεν (1337) – και οι δύο κοντά στα Σκόπια – το μοναστήρι του Μάρκου (1371) και το μοναστήρι του Αγίου Ναούμ στην όχθη της Λίμνης της Αχρίδας (1361). Παρά το γεγονός ότι τα μνημεία αυτά είναι συγγενικά προς τους ναούς της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης, είναι αισθητά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, τα οποία τα συνδέουν με την σερβική παράδοση. Ως εκ τούτου, ήδη προ πολλού, η αρχιτεκτονική αυτή στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία έλαβε την ονομασία «σερβοβυζαντινή σχολή».

Σχολή του Μοράβα

Στην περίοδο μεταξύ του 1371 και 1459 αναπτύσσεται ο τελευταίος ρυθμός της σερβικής μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής, γνωστός ως «σχολή του Μοράβα». Γεωγραφικά εντοπίζεται στις κοιλάδες του ποταμού Μοράβα και συμπίπτει χρονικά με την εποχή της διακυβέρνησης στη Σερβία από τον πρίγκιπα Λάζαρο και τον δεσπότη Στέφανο.

Στην αρχιτεκτονική συνεχίζεται η παράδοση της προηγούμενης περιόδου, υπάρχουν όμως πολλές καινοτομίες στις μορφές, στη διακόσμηση και δικαιολογημένα το σύνολο θεωρείται εξαιρετικό στο πλαίσιο της σερβικής αρχιτεκτονικής. Οι τυπικές λύσεις της προηγούμενης περιόδου, όπως ο αθωνικός τύπος, συνεχίζονται.

Στην οργάνωση των εξωτερικών επιφανειών τα πρότυπα βρίσκονται στη μεσαιωνική βυζαντινή αρχιτεκτονική. Η συμβολή της «σχολής του Μοράβα» συνίσταται στη διακόσμηση με αβαθή ανάγλυφα πάνω σε πέτρα, με τη σφραγίδα τους στο εν γένει αρχιτεκτονικό σύνολο, ενώ η έντονη χρήση χρωμάτων συμβάλλει στον πλούτο του διάκοσμου. Μεταξύ των βασικότερων μνημείων της τεχντροπίας αυτής, είναι: η Ραβάνιτσα (1375-1377), η Λαζάριτσα (1379, και ο εξωτερικός νάρθηκας της μονής Χιλανδαρίου).

Η παράδοση της μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής συνεχίζεται με διάφορες μετασχηματισμένες μορφές και την εποχή της τουρκοκρατίας. Οι μετοικήσεις των Σέρβων κάτω από την πίεση των Τούρκων συνοδεύονται από τη μετακίνηση και των καλλιτεχνικών κέντρων προς τις βόρειες και δυτικές περιοχές.

Αγγελος παρά τον τάφο του Χριστού. Έργο υψηλότερης καλλιτεχνικής έκφρασης της περιόδου της ακμής κατά τον 13ο αιώνα. (Μονή Μιλέσεβα - καθολικό, τοιχογραφία, α' μισό 13ου αιώνα)

Ο κόσμος των εικαστικών τεχνών

Βυζάντιο και Σερβία: ταυτότητα ρυθμών και τεχνοτροπιών

Του **Βόισλαβ Ι. Τζούριτς**

Ακαδημαϊκού

ΣΕ ΑΝΤΙΔΙΑΣΤΟΛΗ προς την σερβική αρχιτεκτονική, την γλυπτική, τις εφηρμοσμένες τέχνες και την εικονογράφηση των κυριλλικών βιβλίων, οι τοιχογραφίες και η εικονογραφία στην μεσαιωνική Σερβία δεν αποδέχθηκαν κανέναν συμβιβασμό με τους δυτικούς τεχνοτροπικούς ρυθμούς. Η οικοδόμηση μέχρι τα μέσα του 12ου αιώνα, μέχρι δηλαδή την εμφάνιση της δυναστείας των Νεμανιδών στο ιστορικό προσκήνιο, είχε τη δική της βυζαντινή και την δική της πρώιμη ρωμανική ομάδα εκκλησιών. Η γλυπτική επίσης που τις συνόδευε προερχόταν από βυζαντινά πολιτιστικά κέντρα και από την περιοχή των Απεννίνων.

Σε όλη τη διάρκεια του δευτέρου μισού του 12ου αιώνα και ολόκληρου του 13ου αιώνα, η διασταύρωση του βυζαντινού τύπου κάτοψης της εκκλησίας και της ορθόδοξης λειτουργικότητας του χώρου με την ρωμανική τεχνική δόμησης και γλυπτικής διακόσμησης, δημιούργησε μία ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, τεχνοτροπία η οποία στην επιστήμη έλαβε την ονομασία «σχολή της Ράσκα».

Στις εφηρμοσμένες τέχνες πάλι και στη διακόσμηση βιβλίων παρατηρείται αλληλεπίδραση τεχνοτροπιών όπου συνυπάρχουν ταυτόχρονα βυζαντινές και δυτικές αντιλήψεις, ως αποτέλεσμα και συνέπεια των ισχυρών καλλιτεχνικών ρευμάτων, προερχόμενων, τόσο από τις πόλεις των ακτών της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Αιγαίου, όσο και από τα αστικά κέντρα των ακτών της Αδριατικής οι οποίες ανήκαν στην επικράτεια του σερβικού κράτους. Και ακόμη επιδράσεις στενότερα συνδεδεμένες ήδη από την αρχαιότητα με την χερσόνησο των Απεννίνων.

Εκκλησία και ζωγραφική

Η ζωγραφική στο σερβικό κράτος μεταξύ του 12ου και 15ου αιώνα, εποχή μοναδικής και ανεπανάληπτης ακμής της, καλλιεργούνταν κυρίως στην ορθόδοξη εκκλησία, μολονότι άφησε αξιόλογα έργα και στην καθολική, ιδιαίτερα στις πόλεις των ακτών της Αδριατικής. Η ορθόδοξη ζωγραφική ακολουθούσε πιστά τα συμβάντα και τις αλλαγές στις δύο κύριες πόλεις του Βυζαντίου, στην Κωνσταντινούπολη και στη Θεσσαλονίκη, χωρίς καμία υπαναχώρηση ούτε στο εικονογραφικό πρόγραμμα, ούτε και στην τεχνοτροπία.

Η καθολική ζωγραφική μέχρι τον 15ο αιώνα, ως προς την τεχνοτροπία εμφανίζει μια τάση αναμείξεως βυζαντινο-ρωμανικών και βυζαντινο-γοτθικών στοιχείων. Ως προς το εικονογραφικό πρόγραμμα όμως παρουσιάζει ένα αμιγώς καθολικό πρό-

Συνέχεια στην 16η σελίδα

Η Γέννηση του Χριστού, λεπτομέρεια. (Η σκηνή του λουτρού). Μονή Σοπότσανι, καθολικό, τοιχογραφία περί το 1265. (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

Συνέχεια από την 15η σελίδα

σωπο. Συνεπώς, ο κόσμος της καθαρής βυζαντινής εικόνας, ανευρίσκεται μόνο στις ορθόδοξες εκκλησίες και στα μοναστήρια της Σερβίας, μνημεία τα οποία και αριθμητικά αλλά και ως προς την καλλιτεχνική τους αξία υπερέρχουν κατά πολύ από τις καθολικές εκκλησίες.

Η ορθόδοξη εκκλησιαστική διοίκηση στο σερβικό κράτος ως την εποχή που η Σερβική Εκκλησία αναγνωρίστηκε ως αυτοκέφαλη (1219) έδρευε στην Αχρίδα και ο προκαθήμενός της έφερε τον τίτλο «Αρχιεπίσκοπος Πρώτης Ιουστινιανής και πάσης της Βουλγαρίας». Η φύση της αρχιεπισκοπής ήταν ελληνική, με προκαθημένους, οι οποίοι εκλέγονταν στην Κωνσταντινούπολη και αποστέλλονταν στην Αχρίδα. Στο τυπικό της όμως, εκτός από τη λατρεία των ορθόδοξων αγίων γενικά, περιέλαβε και ιδιαίτερες σλαβικές και ελληνικές τοπικές λατρείες, γεγονός που άφησε σαφέστατα ίχνη στο εικονογραφικό πρόγραμμα των εκκλησιών.

Όταν το βόρειο τμήμα της αρχιεπισκοπής αποσπάστηκε και προσέλαβε σερβικό χαρακτήρα, άρχισε να καλλιεργείται η λατρεία των Σέρβων διαφωτιστών και να δημιουργούνται, με βάση τα βυζαντινά πρότυπα, εικονογραφικές λύσεις για την προβολή τους και σκηνές εκκλησιαστικού ιστορικού χαρακτήρα.

Περίοδος ακμής

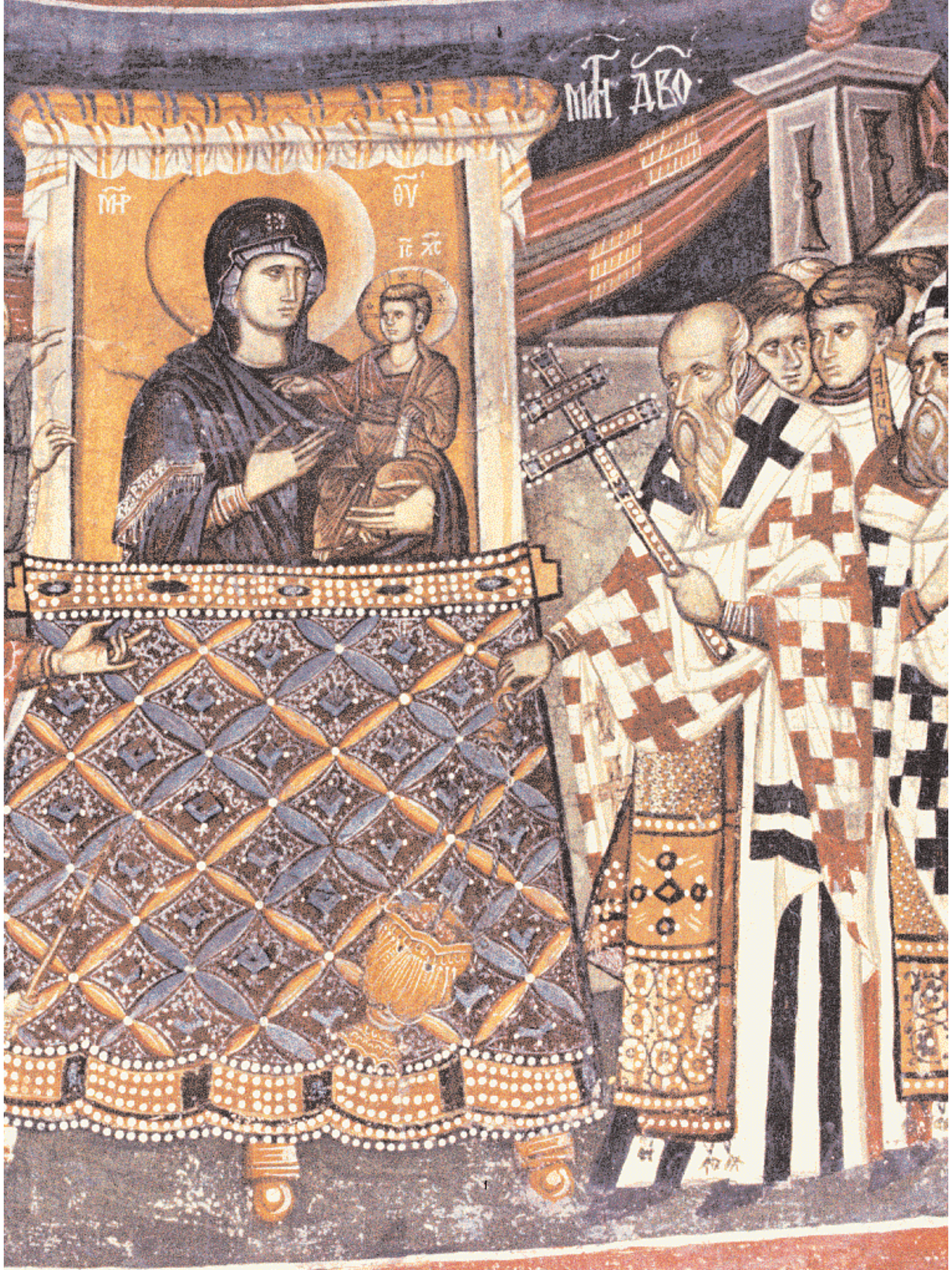
Στις αρχές του 13ου αιώνα, όταν οι Λατίνοι κατέστρεψαν το Βυζάντιο, στη Σερβία σημειώνεται οικονομική και πολιτική ακμή. Οικοδομούνται και διακοσμούνται μεγάλες εκκλησίες. Από τα βυζαντινά πολιτιστικά κέντρα, καλούνται ζωγράφοι οι οποίοι με Σέρβους βοηθούς ζωγραφίζουν αξιόλογα εικονογραφικά σύνολα, όπως τα μοναστήρια Στουντένιτσα, Ζίτσα, Μιλέσεβα, το Πατριαρχείο του Πετς (Ιπεκίου), Μόρατσα, Σοπότσανι, Γκράντατς, Αρίλιε. Στο ίδιο χρονικό διάστημα, η εικαστική τέχνη της τοιχογραφίας στις περιοχές του Βυζαντίου και στην περιοχή της Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας, διέρχεται κρίση. Η εικαστική ζωγραφική τέχνη της Σερβίας του 13ου αιώνα, ιδιόμορφης, μνημειώδους τεχνοτροπίας, μεγάλων συνθέσεων και μορφών, πλατύτητα και πολύ πλαστικά επεξεργασμένων, αποτελεί την υψηλότερη καλλιτεχνική έκφραση σ' ολόκληρο τον ορθόδοξο κόσμο.

Η ανακαίνιση της εικαστικής, ζωγραφικής τέχνης την εποχή των αυτοκρατόρων Μιχαήλ Η' και Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγων, βρήκε άμεση απήχηση στην Αχρίδα και στη Σερβία. Η ειρήνη μεταξύ Βυζαντίου και Σερβίας, οι συγγενικοί δεσμοί του Σέρβου βασιλιά Μιλούτιν με τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' και η άφιξη κλιμακίου ζωγράφων από τη Θεσσαλονίκη στην αυλή της Σερβίας, με επικεφαλής τον Μιχαήλ Ασπρατά τον Θεσσαλονικέα, συνέβαλαν ώστε ταυτόχρονα με τη Θεσσαλονίκη, τα περίχωρά της και το Άγιον Όρος, να γίνει αποδεκτή στη Σερβία και αναπτυχθεί μέχρι τελειότητας η τεχνοτροπία της ώριμης Αναγέννησης των Παλαιολόγων. Η καλλιτεχνική αξία

Συνέχεια στην 18η σελίδα

Παράσταση της ακολουθίας του Ακαθίστου Ύμνου, μονή του Κράλη Μάρκου κοντά στα Σκόπια - καθολικό, τοιχογραφία 1376-77. (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

МАТ ДВО

МР

ΘΥ

ΙC ΧC

Συνέχεια από την 16η σελίδα

των τοιχογραφιών στις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα σε πλείστα σερβικά μνημεία είναι εφάμιλλη με εκείνη των σύγχρονων μνημείων της Κωνσταντινούπολης και Θεσσαλονίκης. Την περίοδο αυτή, η Σερβία, μαζί με τις δύο βυζαντινές πρωτεύουσες, βρίσκεται επί κεφαλής της εικαστικής, ζωγραφικής δημιουργίας στην ορθόδοξη κοινοπολιτεία.

Η στροφή του 14ου αι.

Στα μέσα του 14ου αιώνα επέρχονται αλλαγές στην τεχντροπία. Οι κλασικιστικές αρχές των τοιχογραφιών (ισορροπία του ορθολογιστικού και συναισθηματικού, των χρωμάτων και της μορφής, του φωτός και των σκιών) αρχίζουν να διαταράσσονται και να υποχωρούν μπροστά στο συναισθηματικό. Η αλλαγή γίνεται αισθητή με την παραμόρφωση της μορφής, του σχήματος, με τις μυστικιστικές βαθύχρωμες χροιές είτε πάλι με τα εντελώς ανοιχτά χρώματα και με την προσπάθεια να αποδοθεί κάποια δραματικότητα ή αισθηματικότητα. Στην αρχή, χάρη στην εμμονή του μονάρχου ο κλασικισμός συντηρείται διατηρώντας όμως όλη του την ακαδημαϊκή ακαμψία (ναός στο Ντέτσανι και τα συγγενικά μνημεία). Στη συνέχεια όμως η ίδια αυτή ήταν εκείνη που υποστήριξε τις καινοτομίες (νάρθηκας στο μοναστήρι Ντέτσανι, Ματίετς, Αγία Σοφία στην Αχρίδα κ.ά.). Βασικό ρόλο για την επικράτηση του νέου ρεύματος διαδραμάτισαν τα εργαστήρια ζωγραφικής της Αχρίδας και των Σκοπίων τα οποία έδωσαν εξαιρετικά δραματικά εικαστικά σύνολα, όπως είναι οι τοιχογραφίες στο Μοναστήρι του Μάρκου κοντά στα Σκόπια, δωρεά του βασιλιά Μιλούτιν.

Το έργο τους συνεχίστηκε στο κράτος του βασιλιά Μάρκου, το κέντρο του οποίου ήταν η πόλη Πρίλεπος (Περλεπέ) από τους ζωγράφους που συγκεντρώθηκαν στο εργαστήριο των αδελφών μητροπολίτη Ιωάννη και ιερομονάχου Μακαρίου. Οι εικόνες που φιλοτέχνησαν στο μοναστήρι Ζάρζε και οι τοιχογραφίες ιδίως στο μοναστήρι του Αγίου Ανδρέα κοντά στα Σκόπια (από το 1389) έχουν τεράστια καλλιτεχνική αξία: οι άγιοι ζωγραφίζονται εύσωμοι, με έντονες αντιθέσεις φωτός και σκιάς, με μορφές γεμάτες πάθος και έντονες χειρονομίες.

Τελευταία ακμή

Όταν οι νότιες περιοχές του σερβικού κράτους βρέθηκαν κάτω από τον τουρκικό ζυγό ήδη το 1395, η δημιουργία στα εργαστήρια της βασιλικής αυλής και των μοναστηρίων έσβησε. Κατά την δεκαετία του ογδόοντα του ίδιου αιώνα όμως διαμορφώνεται καινούργιο καλλιτεχνικό κέντρο, στο κράτος του πρίγκιπα Λαζάρου, το οποίο εκτεινόταν προς βορρά, στη κοιλάδα του ποταμού Μοράβα. Τον κύκλο των διανοουμένων αποτελούσαν εδώ κυρίως οι πρόσφυγες από το νότο: από τις περιοχές της Μακεδονίας, από τη Βουλγαρία, κυρίως όμως από το Άγιον Όρος. Οι Αγιορείτες μετέφεραν στη Σερβία τον αθωνικό τύπο ναού όμως οι Σέρ-

Στρατιωτικός άγιος, μονή Ραβάνιτσα, τοιχογραφία περί το 1385. (Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

βοι κτίστες, οι οποίοι κατασκεύαζαν τις προσόψεις των ναών κατά έναν ιδιαίτερο και αρκετά διακοσμητικό τρόπο, δημιούργησαν την τεχνική δόμησης η οποία ονομάστηκε «Σχολή του Μοράβα».

Στα τέλη του 14ου αιώνα, διαμορφώνονται στη ζωγραφική δύο σαφώς διαφορετικές τάσεις: ορισμένοι καλλιτέχνες δουλεύουν με ανοιχτά, απαλά χρώματα, επιδεικνύοντας ιδιαίτερη επιμέλεια στη διακόσμηση των πλαισίων και των ενδυμάτων ή αμφίων των αγίων. Αντίθετα, άλλοι κλίνουν προς τον εξπρεσιονισμό, τα σκοτεινά χρώματα και η δημιουργία τους χαρακτηρίζεται από μυστικιστική διάθεση. Οι πρώτοι ζωγράφοι μεταφέρουν στην Σερβία τις εικαστικές αντιλήψεις που επικρατούν στην Θεσσαλονίκη, όπως φαίνονται στην ιστόρηση στη Νέα Μονή (Προφ. Ηλία) στη μονή Παντοκράτορος στον

Αθω, στο παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων της μονής Βατοπεδίου, στη μονή Βλατάδων κ.λπ. Οι ίδιοι εργάστηκαν στη Σερβία στα μοναστήρια Ραβάνιτσα, Σισόγεβατς, Ρέσαβα, ενώ οι Σέρβοι συνεχιστές του έργου τους στο Καλέντσι και σε μικρογραφίες χειρογράφων της εποχής. Οι καλλιτέχνες της δεύτερης ομάδας, υπήρξαν συνεχιστές της τεχντροπίας των εργαστηρίων της αυλής του βασιλιά Μάρκου. Φαίνεται ότι μέλη της καλλιτεχνικής ομάδας του μητροπολίτη Ιωάννη και του ιερομονάχου Μακαρίου εργάστηκαν στη Σερβία, στην περιοχή γύρω από τον Μοράβα, (μοναστήρια Λιουμπόστινια και Κοπορίν).

Ο πλούτος και το υψηλό πολιτιστικό επίπεδο της σερβικής κοινωνίας κατά το πρώτο μισό του 15ου αιώνα εξασφάλισαν την εξαιρετική αξία των έργων αυτών, που είναι εφάμι-

λα των καλύτερων έργων του ορθόδοξου κόσμου της εποχής εκείνης (Μιστράς, Νόβγκοροντ, Γεωργία).

Τα καλλιτεχνικά αυτά ρεύματα όμως ατονούν όταν λίγα χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, οι Τούρκοι κατέλαβαν και το τμήμα αυτό της Σερβίας. Ορισμένα τμήματα του σερβικού κράτους στην Ερζεγοβίνη και στο Μαυροβούνι κατόρθωσαν να διατηρηθούν ως τα τέλη του 15ου αιώνα.

Δύο τρία χρόνια πριν από την οριστική κατάρρευση, στο μοναστήρι της Καίτιγνης, τυπώθηκαν τα πρώτα σερβικά κυριλλικά βιβλία, ορισμένα από τα οποία ήταν πλούσια διακοσμημένα με χαρακτηριστικά, με σκηνές από τη βυζαντινή εικονογραφία, με γοτθικό στιλιζάρισμα και με αρχικά γράμματα, φιλοτεχνημένα σύμφωνα με το πνεύμα της ενετικής αναγέννησης.

Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, μονή Ντέτσανι, τοιχογραφία περί το 1350.
(Φωτ. Γκ. Σούμποτιτς)

Ο Πατριαρχικός ναός του Ιπεκίου. Διακρίνονται η εκκλησία της Θεοτόκου με το παρεκκλήσιο του αγίου Νικολάου και ο νάρθηκας, 13ος-14ος αι. (Φωτ.: Γκ. Σούμποτιτς).

Το Πατριαρχείο του Ιπεκίου

Κέντρο της σερβικής Εκκλησίας με καίριο ρόλο στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης

Του **Γκόικο Σούμποτιτς**

Ακαδημαϊκού

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ της σερβικής πνευματικής εξουσίας αναπτύχθηκε στο Ιπέκιο (Πετς), το οποίο αποτελούσε κτήμα (μετόχι) του μοναστηριού της Ζίτσα (Zica), όπου μετά την απόκτηση της εκκλησιαστικής και διοικητικής ανεξαρτησίας (1219) ο άγιος Σάββας εγκατέστησε την έδρα της αρχιεπισκοπής του. Η μετάθεση της πνευματικής έδρας στα τέλη του 13ου αιώνα συντελέστηκε λόγω των συχνών εχθρικών επιδρομών από το Βορρά.

Πιθανότατα, αληθεύουν τα στοιχεία ότι πρώτος κτίτορας του μετοχίου του μοναστηριού της Ζίτσα, από το οποίο πιθανώς, αργότερα έλαβε το όνομα ολόκληρη η περιοχή, Μετόχι, υπήρξε ο ίδιος ο άγιος Σάββας,

Το κυριακό συγκρότημα

Ο πυρήνας του μελλοντικά μεγάλου συγκροτήματος διαμορφώθηκε ήδη την εποχή του διαδόχου του, αρχιεπισκόπου Αρσενίου (1233-

1263), επεκτάθηκε ιδιαίτερα κατά το πρώτο μισό του 14ου αι. και ανανεώθηκε κατά τους αιώνες της τουρκοκρατίας. Το κυρίως δομημένο σύνολο αποτελούσαν τρεις μεγάλες εκκλησίες (η μία πλάι στην άλλη) με τους Αγίους Αποστόλους στη μέση βορείως των Αγίων Αποστόλων, ο αρχιεπίσκοπος Νικόδημος (1317-1324) ανήγειρε το ναό του Αγίου Δημητρίου, ο δε αρχιεπίσκοπος Δανιήλ (1324-1337), στα νότια, την εκκλησία της Παναγίας Οδηγήτριας και πλάι σ' αυτήν, το παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου.

Ο τελευταίος από τους κτίτορες αυτούς, στις αρχές του 14 αι., ο ξακουστός ηγούμενος και γενναίος υπερασπιστής του Χιλανδαρίου, όταν τα μοναστήρια του Αγίου Ορους δέχθηκαν την επίθεση των Καταλών, επιδέξιος διπλωμάτης και συγγραφέας του βίου και του έργου των Σέρβων βασιλέων και αρχιεπισκόπων, ήταν γνωστός και για την πλούσια πείρα σε θέματα αρχιτεκτονικής. Γι' αυτό δεν είναι καθόλου παράξενο που ακριβώς αυτός οικοδόμησε στις τρεις μεγάλες εκκλησίες του Ιπεκίου ελαφρύ, ανοιχτό νάρθηκα, τον οποίο ένας χρονογράφος ήδη στις αρχές

του 15ου αι. χαρακτήρισε το ωραιότερο έργο αυτού του είδους αρχιτεκτονικής.

Ο ναός των Αγίων Αποστόλων

Οι Άγιοι Απόστολοι κατ' απομίμηση του περίφημου ομώνυμου ναού της Κωνσταντινουπόλεως όπου ενταφιάζονταν οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, νωρίς μετατρέπονται σε μαυσωλείο των Προκαθημένων της Σερβικής Εκκλησίας. Οι ίδιοι αργότερα ενταφιάζονται σε σαρκοφάγους, σκαλισμένες σε πέτρα εξαιρετικής ποιότητας και διακοσμημένες με ανάγλυφα και σ' άλλες εκκλησίες του Ιπεκίου. Κατά την αντίληψη του χώρου, οι Άγιοι Απόστολοι ανήκουν σε έναν ιδιαίτερο τύπο σερβικής ναοδομίας του 13ου αι., στη λεγόμενη «Σχολή της Ράσκα».

Οι παλαιότερες τοιχογραφίες από τα μέσα του αιώνα και ιδιαίτερα η μνημειώδης και μεγαλοπρέστατη απεικόνιση της Δέησης στην αψίδα του Ιερού Βήματος, υπενθυμίζουν τον νεκρικό χαρακτήρα του κτίσματος. Στο μεσαίο τμήμα απεικονίζονταν τα γεγονότα που διαδραματί-

σθηκαν στη Σιών, η Ανάληψη του Χριστού, ο Μυστικός Δείπνος, η απιστία του Θωμά, η Κάθοδος του Αγίου Πνεύματος κ.λπ.

Οι επιφάνειες των τοίχων της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων, οι οποίες φθάρηκαν με την πάροδο του χρόνου, ξαναζωγραφίσθηκαν και διατήρησαν τις τοιχογραφίες από διάφορες περιόδους της μακράς ύπαρξής τους.

Τα πορτρέτα

Η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου –πολιούχου της Θεσσαλονίκης, η λατρεία του οποίου είχε ισχυρή απήχηση στη Σερβία, δεν ζωγραφίσθηκε αμέσως, γιατί φαίνεται ότι οικοδομήθηκε κατά το τέρμα της ζωής του ιδρυτή της, αρχιεπισκόπου Νικοδήμου. Στο νάρθηκα όμως, ο οποίος, λόγω της κομψής αλλά ασταθούς δομής, καταστράφηκε και βραδύτερα ξανακτίστηκε, διασώθηκαν ορισμένες από τις αρχικές τοιχογραφίες, μεταξύ των οποίων το καλά διατηρημένο οικογενειακό δένδρο της δυναστείας των Νεμανιδών.

Λαμπρά παραδείγματα ζωγραφικής πορτρέτων παρουσιάζουν οι

μορφές του αρχιεπισκόπου Δανιήλ, όπως π.χ. στο νάρθηκα πάνω από την είσοδο στην εκκλησία της Παναγίας Οδηγήτριας.

Στην ανεπτυγμένη σύνθεση ο χορηγός οδηγείται από τον ομώνυμο προστάτη του, προφήτη Δανιήλ, ενώπιον της Παναγίας. Μαζί με τις υπόλοιπες παραστάσεις ιστορικών προσωπικοτήτων, τα πορτρέτα του αρχιεπισκόπου Δανιήλ ανήκουν στη μακρά παράδοση του καλλιτεχνικού αυτού είδους στη Σερβία, το οποίο κατά το μεσαίωνα και τη μεταβυζαντινή περίοδο άφησε άπειρα παραδείγματα. Αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι το βασιλιά Μιλούτιν (1282-1321) παρουσιάζουν περίπου είκοσι, σωζόμενα ως σήμερα, πορτρέτα σε διαφορετική ηλικία και με διαφορετική εξωτερική εμφάνιση.

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου

Την ιστορία των εκκλησιών του Ιπεκίου ολοκλήρωσε με τις τοιχογραφίες στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου ο αρχιεπίσκοπος Ιωαννίκιος, περίπου το 1345. Το γεγονός συνδέεται με την απόκτηση εκ μέρους του του τίτλου του Πατριάρχη της Εκκλησίας της Σερβίας και τη στέψη του Στεφάνου Δουσάν ως αυτοκράτορας, μετά τις μεγάλες κατακτήσεις στο Νότο. Αποσκοπώντας, όπως συνέβαινε και σε άλλες περιπτώσεις, να τονισθεί η νομιμότητα της κοσμικής και πνευματικής εξουσίας στη Σερβία, εκτός από τις ιστορικές μορφές, ζωγραφίστηκε σε ιδιαίτερη σύνθεση και η παράσταση μιας από τις εκκλησιαστικές συνόδους με τις μορφές του Αγίου Σάββα και του βασιλιά Μιλούτιν.

Η τουρκοκρατία

Στο ζεστό, σκιερό εσωτερικό των εκκλησιών του Ιπεκίου σήμερα δεν υπάρχουν πλέον οι πολυάριθμες εικόνες, τα πανάκριβα, αριστοτεχνικά κατεργασμένα ιερά τελετουργικά σκεύη και υφάσματα, ιερά κειμήλια και άλλα αντικείμενα. Κατά τη μακροχρόνια ιστορία του, το Πατριαρχείο του Ιπεκίου λεηλατήθηκε επανειλημμένα. Κατά την πρώτη τουρκική κατοχή της χώρας (1439 - 1444), η ευρύτερη περιοχή υποτάχθηκε οριστικά, ούτως ώστε ο τελευταίος Σέρβος Πατριάρχης Αρσένιος ο Β' αναγκάστηκε να εγκατασταθεί στην πόλη Σμεντέρεβο του δεσπότη Τζούρατζ (Γεωργίου) Μπράνκοβιτς. Το γεγονός αυτό όμως αποτέλεσε και την αρχή του μακροχρόνιου αγώνα, όχι μόνο για την περιφρούρηση αυτού του αξιόλογου πνευματικού πυρήνα και των αξιών του, αλλά και του αγώνα για την επιβίωση του σερβικού λαού.

Σχεδόν επί έναν ολόκληρο αιώνα δεν υπάρχουν ασφαλή στοιχεία για την τύχη του Πατριαρχείου του Ιπεκίου. Χάνει, φυσικά, την ανεξαρτησία του κατά την τρίτη δεκαετία του 16ου αιώνα, όταν η ισχυρή προσωπικότητα του αρχιεπισκόπου Αχρίδας Προχόρου υποτάσσει στην εξουσία του το μεγαλύτερο μέρος των σερβικών επαρχιών. Ομως, το Πατριαρχείο ανανεώνεται το 1557, χάρις στη μεσολάβηση του σερβικής καταγω-

Ο άγιος Σάββας, πρώτος αρχιεπίσκοπος της Σερβίας. Πατριαρχείο Ιπεκίου, εκκλησία των Αγίων Αποστόλων. Τοιχογραφία περί το 1260. (Φωτ.: Γκ. Σούμποτιτς).

γής μεγάλου Βεζιρη, Μεχμετ - πασά Σοκόλοβιτς, ο δε θρόνος του αγίου Σάββα ανατίθεται στο συγγενή του πασά Μακάριο. Επακούθησε ευρύτατη ανασυγκρότηση της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής στη Σερβία.

Ο ιστορικός ρόλος

Ο ρόλος της Σερβικής Εκκλησίας και ιδιαίτερα του κέντρου αυτής στο Ιπέκιο για τη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και της πνευματικής αξιοπρέπειας υπήρξε τεράστιος. Σε περιόδους που η ιστορική συγκυρία δημιουργούσε ευκαιρίες απαλλαγής από τον τουρκικό ζυγό, οι ίδιοι οι Πατριάρχες δεν δίστασαν να λάβουν μέρος στην οργάνωση της αντίστασης με όλες τις συνέπειες που αυτό συνεπαγόταν. Πλάι στο πορτρέτο ενός Πατριάρχη στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, το οποίο ζωγρα-

φίστηκε μερικά χρόνια μετά το θάνατό του (1613), περιγράφεται το τραγικό του τέλος: ρίχτηκε στις φυλάκες και στραγγαλίστηκε στην Κωνσταντινούπολη.

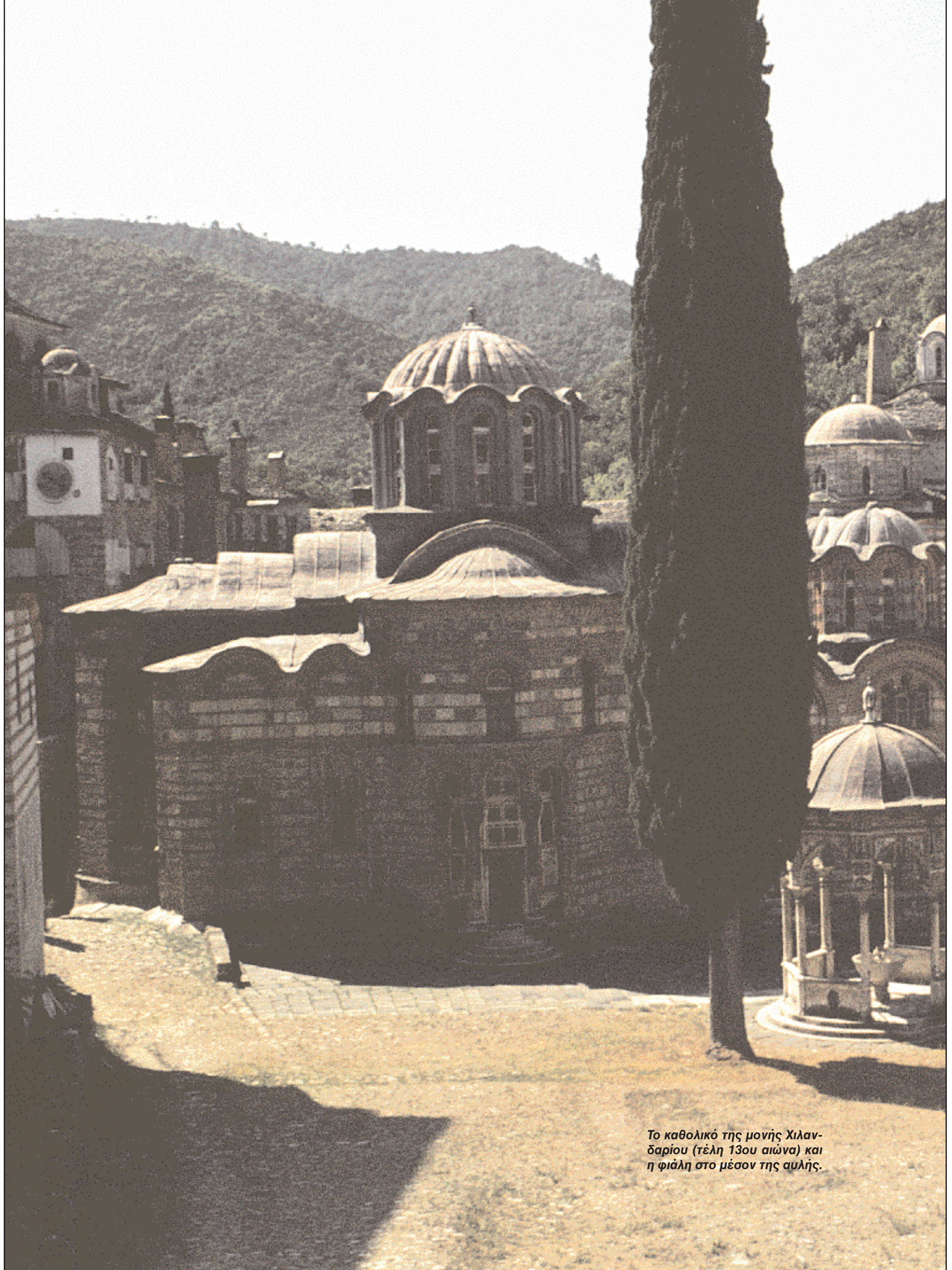
Δύο μεγάλες έξοδοι του σερβικού λαού από το Κοσσυφοπέδιο και το Μετόχι, συνέπεια των αυτρο-τουρκικών πολέμων, προκάλεσαν βαθύτατες δημογραφικές αλλαγές. Κατά την πρώτη έξοδο, το 1690, μετά την πρόσκαιρη διείσδυση του δυτικού χριστιανικού στρατού ως τα Σκόπια, οι Σέρβοι, οι οποίοι έλαβαν ενεργό μέρος στις επιχειρήσεις φοβούμενοι την εκδίκηση και τα αντίποινα των Τούρκων, καθοδηγούμενοι από τον Πατριάρχη τους Αρσένιο Γ', αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να αναζητήσουν καταφύγιο στην Ουγγαρία.

Το ίδιο επαναλήφθηκε και μετά τις επιτυχίες της Αυστρίας, στα 1718-1739, όταν μάζες του σερβικού πλη-

θυσμού, καθοδηγούμενες και πάλι από τον Προκαθήμενο της Σερβικής Εκκλησίας, πέρασαν δεύτερη φορά τους ποταμούς Σάβα και Δούναβη. Είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, το 1766, με απόφαση του σουλτάνου καταργήθηκε οριστικά το Πατριαρχείο του Ιπεκίου.

Κατά τη φυγή ο σερβικός κλήρος έπαιρνε μαζί του και τα πολύτιμα εκκλησιαστικά σκεύη των ναών του Ιπεκίου, μέρος των οποίων, διασκορπισμένο, ανακαλύπτεται και αναγνωρίζεται στις διάφορες περιοχές μετοικεσίας του σερβικού λαού. Ελάχιστα από αυτά, σε σύγκριση με τον παλαιότερο πλούτο, διατηρούνται σήμερα στο σκευοφυλάκιο του Πατριαρχείου στο Ιπέκιο, συγκροτώντας όμως αξιόλογη συλλογή.

Στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, σύμφωνα με την παλαιά παράδοση, ενθρονίζονται ως σήμερα οι πατριάρχες της Σερβικής Εκκλησίας.

Το καθολικό της μονής Χιλαν-
δαρίου (τέλη 13ου αιώνα) και
η φιάλη στο μέσον της αυλής.

Αγιον Ορος και Σερβία

Το αγιορείτικο μοναστήρι του Χιλανδαρίου μαρτυρεί τους ακατάλυτους δεσμούς οκτώ αιώνων

Της **Μιριάνας Ζιβόινοβιτς**

Ερευνήτριας Βυζαντινολογικού Ινστιτούτου Βελιγραδίου

ΟΚΤΩ αιώνες τώρα διαρκούν οι στενές σχέσεις μεταξύ Σερβίας και Αγίου Ορους. Αρχισαν όταν ο Ράσκο, νεώτερος γιός του Σέρβου ηγεμόνα, μεγάλου ζουπάνου Στεφάνου Νεμάνια, πιθανότατα στα 1192, έφθασε στον Αθω. Ο Ράσκο πληροφορήθηκε για τη μακρινή στους Σέρβους μοναστική πολιτεία από τους Αγιορείτες μοναχούς που έφθαναν κατά καιρούς στη σερβική αυλή για συλλογή ελεημοσυνών. Ενας από αυτούς, που ανήκε στη μονή Αγίου Παντελεήμονος, τον έφερε στο μοναστήρι του. Λίγο αργότερα ο Σέρβος άρχοντας κλήθηκε στο Βατοπέδι από τον ηγούμενο της μονής. Στο μοναστήρι αυτό έλαβε το αγγελικό σχήμα και μετονομάσθηκε μοναχός Σάβας. Με την οικονομική ενίσχυση των γονέων του οικοδόμησε εκεί τα παρεκκλήσια της Μεταμορφώσεως, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Για τις ευεργεσίες του τιμήθηκε από τους Βατοπεδινούς ως δεύτερος κτίτωρ.

Το 1197 έφθασε στο Αγιον Ορος ο πατέρας του Στέφανος Νεμάνια, πρώην μέγας ζουπάνος τώρα, ο οποίος μετά την παραίτησή του από ηγεμόνας της Σερβίας είχε καρεί μοναχός στη Στουντένιτσα και είχε λάβει το όνομα Συμεών.

Πατέρας και γιός συνέχισαν τις πλουσιοπάροχες δωρεές όχι μόνο στο Βατοπέδι, όπου έκτισαν οικήματα για τους Σέρβους άρχοντες που έφθασαν για να μονάσουν, αλλά και στις μονές Μεγίστης Λαύρας και Ιβήρων.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1198, οι Συμεών και Σάβας ανακαίνισαν το παλιό ερειπωμένο μοναστήρι του Χιλανδαρίου, πραγματοποιώντας το όνειρό τους για ίδρυση μονής στον Αθω προς υποδοχήν Σέρβων μοναχών. Ο Συμεών δεν έζησε για πολύ μετά την ίδρυση της μονής τους. Πέθανε στα 1199. Οι μεταθανάτιες τιμές που τους αποδόθηκαν μαρτυρούν το μεγάλο κύρος και το σεβασμό που έτρεφαν όλοι οι Αγιορείτες προς τους δύο Σέρβους εστεμμένους μοναχούς.

Ο Σάβας συνέχισε τις χορηγίες όχι μόνο προς το μοναστήρι του αλλά και προς άλλα μοναστικά ιδρύματα όπως οι μονές Καρακάλλου, Φιλοθέου και Ξηροποτάμου, ενώ στις Καρυές έκτισε κελλίο τιμώμενο στη μνήμη του αγίου Σάβα του Ηγιασμένου. Η εκκλησιαστική σταδιοδρομία του Σάβα ολοκληρώθηκε με τη χειροτονία του ως πρώτου αρχιεπισκόπου της Σερβικής Εκκλησίας το 1219 στη Νίκαια, από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Μαζί με τον πατέρα του Συμεών ανακηρύχθηκαν άγιοι της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η μέριμνα των Σέρβων βασιλέων για τη μονή Χιλανδαρίου συνεχίστηκε αδιάπτωτη και στους μετέπειτα χρόνους. Στα τέλη του 13ου αι. ο βα-

Ο κεντρικός τρούλλος και τμήμα του νότιου χορού στο καθολικό της Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου, στο Αγιον Ορος. (Φωτ.: ΚΕΔΑΚ).

σιλιάς Μιλούτιν ανακαίνισε το καθολικό και την τράπεζα, ενώ με την οικοδόμηση οχυρωματικού πύργου ενίσχυσε την αμυντική ικανότητα της μονής. Και τούτο γιατί την περίοδο αυτή οι επιδρομές των Τούρκων στα ανατολικά παράλια του Αγίου Ορους γίνονται ολοένα και πιο συχνές.

Στέφανος Δουσάν και διάδοχοι

Η βασιλεία του Στεφάνου Δουσάν στα μέσα του 14ου αι., όταν το Αγιον Ορος βρέθηκε προσωρινά μέσα στα όρια της επικρατείας του, υπήρξε ευεργετική για τον Αθω. Παραχώρησε ή επικύρωσε οικονομικά προνόμια πολλών μοναστηρίων με χρυσόβουλλα, ενώ κατά τη διάρκεια της παραμονής του εκεί λόγω της επιδημίας της πανώλους (1347-1348) ικανοποίησε όλα τα αιτήματα των μοναχών. Μνημονεύονται οι ευεργεσίες του προς τις μονές Αγίου Παντελεήμονος, Εσφιγμένου, Μεγίστης Λαύρας καθώς και προς ιδρύματα των Καρυών.

Από τους διαδόχους του, ο δεσπότης Ιωάννης Ούγκλεσης, μεταξύ άλλων, ανακαίνισε τη μονή Σίμωνος Πέτρας και έκτισε το παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων στο Βατοπέδι. Λίγο πριν από τις πολεμικές επιχειρήσεις που ανέλαβε εναντίον των Τούρκων επισκέφθηκε τον Αθω να μοιράζοντας δαψιλείς χορηγίες.

Ο θάνατός του στη μάχη εναντίον

των Οθωμανών στον Εβρο το 1371 προκάλεσε ιδιαίτερη αίσθηση στους Αγιορείτες.

Λίγα χρόνια αργότερα οι Σέρβοι άρχοντες Αντώνιος Παγάσης και Γεράσιμος Ραδόνας ανακαίνισαν την ερειπωμένη μονή Αγίου Παύλου, ενώ πολλά μοναστήρια επεδίωκαν να επιτύχουν από Σέρβους ηγεμόνες την παραχώρηση κτημάτων στη μακρινή ακόμη στις τουρκικές επιδρομές Σερβία.

Η οριστική πτώση στους Τούρκους περί το 1430 με την οικονομική δυσπραγία που την ακολούθησε, μονολότι δεν άλλαξε το καθεστώς αυτονομίας, διαφοροποίησε ουσιαστικά τις συνθήκες ζωής των μοναχών. Μετά την πτώση και της Σερβίας το 1459 η δυνατότητα καρπώσεως των εκεί κτημάτων κατέστη εξαιρετικά δυσχερές. Μέλη της σερβικής δυναστείας των Βράνκοβιτς, όπως η Μάρα, θυγατέρα του ηγεμόνα Γεωργίου Βράνκοβιτς και γυναίκα του σουλτάνου Μουράτ Β', ήλθαν εις επικουρία του Αγίου Ορους. Η Μάρα, η οποία μετά το θάνατο του σουλτάνου αποσύρθηκε στην Εζοβα, κληροδότησε στα 1466 την περιουσία της στις μονές Χιλανδαρίου και Αγίου Παύλου, ενώ στην τελευταία μονή δώρισε επιπρόσθετα πολλά κτήματα.

Για τη Σερβία, καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η μονή Χιλανδαρίου υπήρξε μεγάλο πολιτιστικό κέντρο, το οποίο συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών. Η μονή αυτή έδωσε, ε-

ξάλλου, στη Σερβική Εκκλησία, εκτός από πολλούς επισκόπους, τέσσερις αρχιεπισκόπους και έναν πατριάρχη.

Κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατοχής οι δεσμοί της Σερβίας με το Αγιον Ορος, και ιδιαίτερα με τη Μονή Χιλανδαρίου, δεν διακόπηκαν. Ιερά κειμήλια και βιβλία, δωρεές των πατριαρχών Ιπεκίου, μαρτυρούν το ενδιαφέρον τους για τη μονή.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αι. οι Χιλανδαρινοί μοναχοί φθάνουν ως την Βόινα Κράινα (σημερινή Σλαβονία) αναζητώντας οικονομική ενίσχυση, ενώ διατηρούν στενούς δεσμούς με τους ορθόδοξους Σέρβους του Σερράγεβο από όπου φθάνουν πολύτιμα έργα αργυροχοίας και κεντητικής. Ιδιαίτερη μέριμνα για το μοναστήρι κατά τον 18ο αιώνα επιδεικνύουν οι χριστιανοί της μητροπόλεως του Κάρλοβιτς. Με την οικονομική τους ενίσχυση ανοικοδομείται το μοναστήρι, το οποίο το 1722 είχε υποστεί σοβαρές ζημιές από πυρκαγιά. Στον ίδιο αιώνα οι Χιλανδαρινοί μοναχοί, διαδίδοντας το πνεύμα και την παράδοση της αγιορείτικης ορθοδοξίας, φθάνουν ως τη Δημοκρατία του Ντουμπρόβνικ και τη Βόρεια Δαλματία.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι, για το σερβικό έθνος, το αγιορείτικο μοναστήρι του Χιλανδαρίου αποτελεί πνευματική κληρονομιά και ακατάλυτη μαρτυρία ελεύθερου βίου τόσο του κράτους όσο και της εκκλησίας του.

Το ιστορικό μιας τραγωδίας

Ο εμφύλιος πόλεμος στη Βοσνία ως επανάληψη της ιστορίας

Το Μίλοραντ Εκμεταίχι

Ακαδημαϊκού

ΤΑ ΑΙΤΙΑ του σημερινού εμφυλίου πολέμου στο χώρο της πρώην Γιουγκοσλαβίας βρίσκονται στο λάθος που διέπραξαν οι δυτικές χώρες, δίδοντας προτεραιότητα στην πολιτική ιδεολογία της καθολικής κληρικοκρατίας της Κεντρικής Ευρώπης, η οποία ως την κρίση του ανατολικοευρωπαϊκού κομμουνισμού το 1990 αναγνωρίζονταν ως ο μοναδικός πραγματικός του αντίπαλος, και όχι στις δημοκρατικές παραδόσεις των λαών του καθώς και των βαλκανικών κοινοτήτων. Ετσι, οι συγκρούσεις στην Κροατία ως πρόσφατα και αυτές που συνεχίζονται με σφοδρότητα στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη αποτελούν την επανάληψη παρόμοιων γεγονότων που διαδραματίστηκαν επανειλημμένα κατά το παρελθόν στην ίδια περιοχή.

Οι σερβικές περιοχές στο έδαφος της πρώην δημοκρατίας της Κροατίας ποτέ δεν ενσωματώθηκαν στην κρατική της δομή. Από τις αρχές του 16ου αιώνα ήταν οργανωμένες ως «Βόινα Κράινα» (δηλ. στρατιωτική, ακριτική περιοχή), η οποία περιέκλεινε τις περιοχές των Βαλκανίων τις οποίες είχαν καταλάβει οι Τούρκοι. Από κοινωνική άποψη ο πληθυσμός ήταν απαλλαγμένος από τις φεουδαρχικές υποχρεώσεις, ενώ διοικητικά και εδαφικά, υπάγονταν στην αυτοκρατορική αυλή της Βιέννης.

Ως αντάλλαγμα για τις κοινωνικές αυτές και πολιτικές διευκολύνσεις, ο πληθυσμός επιβαρύνονταν με καθήκοντα στρατιωτικής αμύνης της αυστριακής αυτοκρατορίας έναντι κυρίως της γειτονικής Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Πληθυσμιακή σύνθεση

Μετά από αιώνες, το 1881, η σερβική Κράινα αποστρατιωτικοποιήθηκε

οριστικά και εντάχθηκε στο διοικητικό σύστημα της Κροατίας. Ο κίνδυνος να απεθνοποιηθεί ο σερβικός πληθυσμός και να συγχωνευθεί με τους Κροάτες προκάλεσε την αντίστασή του, η οποία διαρκεί μέχρι σήμερα.

Ο σερβικός λαός της Κράινα, η οποία ανήκε στην Αυστροουγγαρία, βρισκόταν πάντα σε άμεση επαφή με τους Σέρβους της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, η οποία ανήκε στην Οθωμανική αυτοκρατορία, παρά τα υφιστάμενα σύνορα μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και τους συνεχείς μεταξύ τους πολέμους.

Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, μάλιστα, οι Σέρβοι είχαν πληθυσμιακά τη σχετική πλειοψηφία. Ετσι, η πρώτη απογραφή του 1879 έδειξε ότι από τους 1.100.000 κατοίκους οι ορθόδοξοι Σέρβοι αποτελούσαν το 43%, οι καθολικοί το 18% και οι μουσουλμάνοι το 38%. Οι ιστορικοί υπολόγισαν, ότι από την αρχή της σερβικής εξέγερσης εναντίον των Τούρκων από τον Καραγιώργη το 1804 μέχρι την ένω-

ση της Γιουγκοσλαβίας το 1918, συντελέστηκαν στην περιοχή αυτή 14 μικρές και μεγάλες σερβικές εθνικές εξεγέρσεις. Την κοινωνική βάση των εξεγέρσεων αυτών αποτελούσε ο οθωμανικός φεουδαρχισμός, στον οποίο ο σερβικός λαός αποτελούσε την υπόδουλη αγροτική πλειοψηφία, οι δε μουσουλμάνοι τους προνομίους γαιοκτήμονες και τον αστικό κόσμο.

Ακόμη και μετά τη νίκη του κομμουνισμού, σύμφωνα με την απογραφή του 1948, ο αστικός πληθυσμός αποτελούσε μόνο το 10% και στο δέκατο αυτό οι Σέρβοι αποτελούσαν το ασημαντό ποσοστό του 2%. Ομως και παρά ταύτα οι Σέρβοι κυριαρχούν στον πολιτισμό της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, διότι παραδοσιακά έχουν την πιο πολυάριθμη διάδοση.

Είναι η μόνη άλλωστε που έχει εθνική συνείδηση και δεν αποτελεί παραφυάδα της διανοήσης των Αψβούργων ή των Οθωμανών. Κατά τη γλώσσα και την καταγωγή πρόκει-

ται για ένα λαό, τον οποίο διχοτόμησε η θρησκεία.

Απελευθερωτικοί πόλεμοι

Από την αρχή των απελευθερωτικών πολέμων στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη η αυστριακή αυτοκρατορία των Αψβούργων θεωρούσε ότι οι Σέρβοι αποτελούν εμπόδιο για τις επεκτατικές τους βλέψεις στη βαλκανική. Μόνο στην επανάσταση του 1875 - 1878 έχασαν τη ζωή τους περίπου 150.000 άνθρωποι, δηλαδή το 13,67% του συνολικού πληθυσμού. Κατά την επανάσταση αυτή, το 1876, κηρύχθηκε η Ένωση της Σερβίας με τη Βοσνία και της Ερζεγοβίνης με το Μαυροβούνιο. Τα δύο αυτά τμήματα συνενώθηκαν και συγκρότησαν ομοσπονδιακό κράτος από τον ποταμό Τίμοκ στα βουλγαρικά σύνορα, μέχρι τον ποταμό Ούνα στα όρια της αυτοκρατορίας των Αψβούργων.

Το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, δηλ. οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και κυρίως η Ρωσία, επέτρεψαν στην Αυστροουγγαρία να θέσει υπό την κατοχή της τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Βασικός λόγος γι' αυτό υπήρξε ο φόβος ότι η ένωση Βοσνίας και Σερβίας θα επέφερε την απώλεια και των υπόλοιπων Γιουγκοσλαβικών εδαφών που κατείχε το κράτος των Αψβούργων. Καθ' όλη τη διάρκεια της αυστριακής διακυβέρνησης στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη 1878 - 1918 καταβάλλονταν προσπάθειες να ενωθούν οι καθολικοί με τους μουσουλμάνους εναντίον των Σέρβων.

Από το 1882 μέχρι το 1903 ανακηρύχθηκε τεχνητό «μουσουλμανικό έθνος» και ποινικοποιήθηκε η χρήση του σερβικού και Γιουγκοσλαβικού ονόματος. Από το 1908 συστηματικά υποβοηθείται η πολιτική συμμαχία μεταξύ των Κροατικών και μουσουλμανικών κομμάτων, ενώ ταυτόχρονα

Συνέχεια στην 26η σελίδα

Επιτάφιος θρήνος την «ημέρα των ψυχών» (Φεβρουάριος 1993) μπροστά στους τάφους πρόσφατα ξεκληρισμένης σερβικής οικογένειας στο χωριό Σκελάνι της Βοσνίας.

Ανήσυχο και τρομαγμένο παιδί ενός Σερβοβόσνιου στρατιώτη, ο οποίος εποπτεύει την πολύ κοντινή γραμμή του μετώπου μεταξύ σερβικού και μουσουλμανικού στρατού στο όρος Οζρεν.

Συνέχεια από την 24η σελίδα

αρχίζουν να δημιουργούνται εθελοντικές στρατιωτικές μονάδες καθολικών και μουσουλμάνων («schutzcorps»), με καθήκον να καταπνίξουν ενδεχόμενη σερβική εθνική εξέγερση.

Α' Παγκόσμιος Πόλεμος

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος που ξέσπασε το 1914 έδωσε την αφορμή να απαγορευθεί οριστικά το σερβικό εθνικό κίνημα. Τότε, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ευρώπης, δημιουργούνται στρατόπεδα συγκέντρωσης ειδικά για τους Σέρβους της Βοσνίας και Κροατίας. Απαγορεύθηκε το κυριλικό αλφάβητο, διώχθηκε η ορθόδοξη εκκλησία και φιμώθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά η σερβική διανόηση.

Λόγω των βιαιοπραγιών του πολέμου, η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη έχασαν από το 1914 ως το 1918 360.000 ψυχές δηλαδή 19% του συνολικού τους πληθυσμού.

Η καθολική εκκλησία υπήρξε ο κύριος υποκινητής των βιαιοπραγιών των Αψβούργων εναντίον του σερβικού λαού. Ήδη από το 1878 έθεσε τα θεμέλια για τον απόλυτο εκκαθολικισμό των περιοχών αυτών. Στο Κροατικό Καθολικό Συνέδριο του 1900 εξυφαινονται θεωρίες, ότι τα ιστορικά σύνορα των Κροατών βρίσκονται στον ποταμό Δρίνα, ότι οι μουσουλμάνοι είναι τμήμα του κροατικού εθνικού σώματος και ότι το σερβικό έθνος επινοήθηκε από τους ορθόδοξους ιερείς. Ακόμη και μετά την ενοποίηση της Γιουγκοσλαβίας το 1918 συνέχισε τη δραστηριότητά της εναντίον της σταθερότητας του νεοπαγούς κράτους.

Πολιτική γενοκτονίας

Με τη φασιστική κατοχή της Γιουγκοσλαβίας το 1941 αρχίζει η πολιτική γενοκτονίας εναντίον των Σέρβων στο κράτος της Κροατίας. Οι πνευματικές και θεσμικές προϋποθέσεις της παγιώθηκαν πολύ νωρίτερα εκ μέρους των καθολικών οργανώσεων.

Η ωμή αυτή βία προκάλεσε τη σερβική εθνική εξέγερση. Θεωρείται, ότι στη φασιστική Κροατία εξοντώθηκαν περίπου 750.000 άνθρωποι. Στις περισσότερες περιπτώσεις, τις δολοφονίες διέπραξαν μουσουλμάνοι και καθολικοί εθελοντές, οι οποίοι, όπως και κατά το 1914 στην περίπτωση των Αψβούργων, συγκεντρώθηκαν στα χωριά. Υπολογίστηκε επίσης ότι στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη στην γενοκτονία από το 1941 ως το 1945 εξοντώθηκαν 700.000 άνθρωποι, δηλαδή περίπου το 25% του συνολικού πληθυσμού.

Τεχνητά Έθνη

Η επικράτηση του τιτοϊσμού από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν φαίνεται να υπήρξε ευτυχές γεγονός για τη Γιουγκοσλαβία. Από κίνημα, το οποίο το 1941 άρχισε να αγωνίζεται για την σωτηρία της, με μια εσωτερική μεταμόρφωση, έγινε ο κύριος εχθρός της. Από την αρχή δημιουργούνται τεχνητά έθνη εις βάρος των Σέρβων. Το 1945 δεν επιτράπη-

Αναγνώριση θυμάτων από στρατόπεδο συγκεντρώσεως Σέρβων, που είχαν οργανώσει οι Ουστάσι στο Γιασένοβατς, ανασυρμένα από τον ποταμό Σάβα, στα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τον Απρίλιο του 1945.

Βομβαρδισμός σερβοβοσνιακής πόλης κοντά στα σύνορα με την Κροατία κατά την επίθεση κροατικών και μουσουλμανικών στρατιωτικών δυνάμεων.

Στο δρόμο της προσφυγιάς. Γερόντισσα από το σερβικό χωριό Βοζούκα της βόρειας Βοσνίας, με ό,τι πρόλαβε να αποκομίσει από το σπιτικό της.

κε η διενέργεια δημοψηφίσματος για το διαχωρισμό της σημερινής «πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» από την Σερβία, το τεχνητό έθνος των Μαυροβουνίων ανακηρύχθηκε το 1945, το δε μουσουλμανικό οριστικά το 1974.

Στο κροατικό «Μαζικό κίνημα του 1971», όπως αποκαλείται το πρώτο νόμιμο κίνημα του κροατικού εθνικισμού, οι Σέρβοι της Κράινα και της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, άρχισαν να συγκροτούν ένοπλες ομάδες και να οργανώνουν φρουρές για την άμυνα των χωριών. Τότε ο Τίτο διοργάνωσε εναντίον της ενέργειας αυτής στρατιωτικά γυμνάσια στην περιοχή αυτή. Ήταν η πρώτη προαναγγελία, ότι η εθνική κρίση στην Γιουγκοσλαβία μπορεί να μετεξελιχθεί σε καινούργιο εμφύλιο πόλεμο.

Η πρόωρη υποστήριξη του Βατικανού, της Γερμανίας, Αυστρίας, και Ιταλίας, για την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας, Κροατίας και Βοσνίας και Ερζεγοβίνης απέτελεσε τη σπινθηρίδα που άναψε εκ νέου τη φωτιά του θρησκευτικού πολέμου στα Βαλκάνια, παρόμοιοι του οποίου ακριβώς για τους ίδιους λόγους υπήρξαν πολλοί κατά το παρελθόν.

Οι ΗΠΑ στην αρχή δίσταζαν να υποστηρίξουν την αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας, στη συνέχεια όμως έγιναν η κύρια δύναμη εναντίον της αποκατάστασης της ειρήνης στον πόλεμο αυτό. Η υποστήριξη που έδωσαν στις δυνάμεις οι οποίες στη διάρκεια της τελευταίας εκατονταετίας βοήθησαν τρεις φορές τους θρησκευτικούς πολέμους, υπήρξε ένα από τα βαρύτερα σφάλματα της αμερικανικής διπλωματίας.

Η ορθόδοξη πνευματικότητα

Από τον
Αγιο Σάββα
στον Ιουστίνο
Πόποβιτς

Του π. Σταμάτη Σκλήρη

ΑΠΟ όταν υπάρχουν γραπτές πηγές, η ιστορική υπόσταση των Σέρβων εμφανίζεται άρρηκτα συνδεδεμένη με το Βυζάντιο. Και η σερβική πνευματικότητα αρδεύεται εξ αρχής από τους πνευματικούς χυμούς των βυζαντινών αγίων. Δεν είναι μόνον ο Άγιος Σάββας, ο οποίος εμπνεύστηκε από Αγιορείτη μοναχό να αποταγεί τα ανάκτορα και να φύγει απλός μοναχός στο Άγιον Όρος. Ούτε ο πατέρας του ο βασιλιάς των Σέρβων Στέφανος Νεμάνια, ο γενάρχης της δυναστείας των Νεμανιδών, που παρά τις αρχικές αντιρρήσεις συμφώνησε με την επιλογή του γιου του και τελικά τον ακολούθησε κι έχτισε το Χιλανδάρι, όπου μόνασε ο ίδιος ως μοναχός Συμεών, μυροβλήτης μετά τη σεπτή του κοίμηση.

Η χορεία των αγίων

Είναι και χορεία ολόκληρη βυζαντινών ασκητών που κέντησαν το έδαφος των Βαλκανίων, στο οποίο βρήκαν απάγκιο κι έστησαν το νοικοκυριό τους οι πρώτοι Σέρβοι. Γνωστοί ή άγνωστοι άγιοι που θάφτηκαν σαν το σπόρο που σαπίζει μέσ' στη γη για να δώσει καρπό πολλαπλάσιο αργότερα. Αυτοί όλοι επηρέασαν αδιόρατα στην αρχή τον σερβικό αρχέγονο πολιτισμό και τον βοήθησαν να αποβάλει ή έστω εξιδανικεύσει παλαιά παγανιστικά στοιχεία του.

Στη συνέχεια Σέρβοι άγιοι, μοναχοί, υμνογράφοι και αγιογράφοι, μαθητές της βυζαντινής ορθόδοξης πνευματικότητας, συνέχισαν την παράδοση, της χάρισαν γνήσια σερβική ταυτότητα και την έφθασαν ως τις μέρες μας. Η θυσία του Αγίου Λαζάρου και των πολεμιστών του στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, συνιστά την άλλη όψη της σερβικής πνευματικότητας.

Όπως ο δικός μας μαρμαρωμένος βασιλιάς, ο Άγιος Λάζαρος εκφράζει τη δυναμική της παράδοσης κατά την πορεία του λαού του μέσα στην ιστορία, το κύριο νεύρο της σερβικής πνευματικής ταυτότητας που την καθιστά ανθεκτική στις τριβές του χρόνου.

Μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους, το άλλοτε πλατύ ποτάμι της παραδόσεως φαίνεται να κινδυνεύει να στερέψει. Μοιάζει με μικρό ρυάκι, που είναι αρκετό όμως για να μεταδώσει το καθαίο νερό του στις σημερινές γενεές. Δύο συμπαθείς κατανυκτικές μορ-

Ο θεολόγος και φιλόσοφος π. Ιουστίνος Πόποβιτς (+1979), η «κεκρυμμένη συνείδησις του ορθοδόξου σερβικού λαού».

φές κυριαρχούν τότε και με το πνευματικό τους ανάστημα στηρίζουν την πίστη του λαού τους και τη δυναμώνουν, ώστε να αντέξει τις δυσκολίες ενός αθέου καθεστώτος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ενός εμφυλίου παραγμού σήμερα.

Ο ένας είναι ο επίσκοπος Αχριδών (προπολεμικά) Νικόλαος Βελιμίροβιτς. Ενα ανήσυχο πνεύμα, που μετά τις νεανικές υπαρξιακές και θεολογικές αναζητήσεις του στο χώρο των ανατολικών θρησκειών ανακαλύπτει την αλήθεια στη γηγενή σερβική ορθόδοξη παράδοση των πατέρων του. Γνήσια καλλιτεχνική ποιητική φύση εισδύει στο πλούσιο πνευματικό υπέδαφος της σερβικής Ορθοδοξίας, όπου τρέφεται και δυναμώνει για να καρποφορήσει έργο ποιητικό (σαν τις απαραμίλλου κάλλους «προσευχές στη Λίμνη» της Αχρίδος),

Κατηχητικό (συγγράφει τον επί-

τομο συναξαριστή και πολλά κηρύγματα και ομιλίες) και ποιμαντικό (ως επίσκοπος Αχριδών και καθηγητής ιερατικών σχολών πλησιάσει το λαό του, τον χειραγωγεί και τον εμπνέει και τον στηρίζει με τη Λειτουργία, τις νουθεσίες, τις σοφές παροιμίες και γνωμικά του και τέλος με την εξορία του στο Νταχάου κατά τη γερμανική κατοχή).

Ιουστίνος Πόποβιτς

Ο δεύτερος, πνευματικός μαθητής του Νικολάου, έζησε μέχρι τις μέρες μας και είναι ο Σέρβος φιλόσοφος, θεολόγος και ασκητής πατήρ Ιουστίνος Πόποβιτς. Αντλησε τα ορθόδοξα νάματα αφ' ενός από το πνευματικό κλίμα της γενέτειράς του Βράνιε που μέχρι πρότινος είχε επισκόπους Έλληνες του Οικουμενικού Θρόνου και αφ' ετέρου από τον πνευματικό του διδάσκαλο Νικόλαο Αχριδών.

Το οξύ και βαθύ φιλοσοφικό του πνεύμα δεν έχασε χρόνο και δυνάμεις σε άσκοπος περιπλανήσεις. Εβλάστησε κατ' ευθείαν μέσα από την ορθόδοξη σερβική πνευματικότητα. Απέβαλε από τη γηγενή παράδοση κάθε ξένο στοιχείο ανατολικής ή δυτικής προελεύσεως και διέγινωσε έγκαιρα την ανάγκη επιστροφής στις ρίζες των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, στους οποίους και ο ίδιος μαθήτευσε, αλλά και τους μαθητάς του ενέπνευσε να μελετήσουν με μεταπτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα.

Οι επίγονοι

Αυτές οι σπουδές στάθηκαν η ευκαιρία να γνωρίσει και η Ελλάδα μορφές, όπως οι τότε (1960...) ιερομόναχοι Αθανάσιος Γέβτιτς (νυν επίσκοπος Ερζεγοβίνης), Αμφιλόχιος Ράντοβιτς (νυν μητροπολίτης Μαυροβουνίου), Αρτέμιος Ραντοσά-

βλιεβιτς (νυν επίσκοπος Κοσσυφοπεδίου) και Ειρηναίος Μπούλοβιτς (νυν επίσκοπος Μπάσκακας).

Οι Σέρβοι αυτοί πατέρες, πήραν μεν από την Ελλάδα, θεματοφύλακα του βυζαντινού πνευματικού θησαυρού, τη γνήσια ορθόδοξη θεολογία, έδωσαν όμως και αυτοί στη σύγχρονη Ελλάδα, που αλλοιωνόταν από το δυτικό τρόπο ζωής, ένα μέτρο σύγχρονης αυθεντικής βίωσης της ορθόδοξου παραδόσεως μέσα από το έργο του γέροντά τους πατρός Ιουστίνου.

Αυτό το έργο, όμως, απλώθηκε και σε δύο άλλους τομείς, τον συγγραφικό και τον πολιτισμικό. Μετά τα πρώτα του φιλοσοφικά «γραπτά», όπως τα δοκίμια με τίτλο «Φιλοσοφικές άβυσσοι», επιδόθηκε στη συγγραφή του συστηματικού τρίτομου έργου του «Ορθόδοξη Φιλοσοφία της Αλήθειας», για να καταλήξει μετά τον πόλεμο στην έκδοση από τον τόπο της εξορίας και ασκήσεως του δωδεκάτομου έργου του «Βίοι των Αγίων».

Εκεί στο μοναστήρι Τσέλιε, όπου τον περιόρισε το καθεστώς Τίτο, συναντούσε τα τελευταία, προ της κοιμήσεώς του, χρόνια συγγραφείς, ζωγράφους, μουσικούς, ποιητές, σκηνοθέτες και άλλες προσωπικότητες των γραμμάτων και των τεχνών, που κατέφθαναν στο ερημητήριό του από τα άκρα της σερβικής γης, για να πάρουν την ευλογία του, ν' αποθέσουν την αγωνία τους και να αποτοξινωθούν από τα δηλητήρια κάθε πεισιθάνατης ιδεολογίας ανατολικής ή δυτικής προελεύσεως. Δίκαια ο δικός μας καθηγητής Ι. Καρμίρης τον χαρακτήρισε ως «την κεκρυμμένην συνειδησιν του σερβικού λαού».

Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε πως από την αγιασμένη και ριζορθόδοξη προσωπικότητα και θεολογία και άσκηση του πατρός Ιουστίνου Πόποβιτς ξεπήδησε σήμερα κάποια ποίηση ή πεζογραφία πιο αυθεντική σερβική. Κάποια κινηματογραφία ή ζωγραφική ή μουσική που δεν πιθηκίζει τη Δύση. Κάποια ανανέωση στους κόλπους της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, που αποκορυφώθηκε στην εκλογή του ασκητού Πατριάρχου Παύλου, του σημερινού προκαθημένου του Πατριαρχείου Σερβίας. Κάποια πνευματική δύναμη που ενώνει και εμπυχώνει σήμερα τον ήρωα λαό του. Κάποια άλλη, αλλιώςτικη έμπνευση που φθάνει μακριά, ίσως μέχρι τον δικό μας προβληματικό νεοέλληνα.

Ιδού ποιοι γράφουν την ιστορία του σερβικού λαού χωρίς να γράφονται πάντοντε μέσα σ' αυτήν. Αυτή η υπόγεια πνευματική προϋπόθεση τροφοδοτεί, ενισχύει, αξιοποιεί, αυξάνει τις φυσικές αρετές του Σέρβου, με τελικό αποτέλεσμα μια ακαταμάχητη αντοχή στις έξωθεν δυσκολίες.

Αυτή δίνει τα κύρια χαρακτηριστικά της σερβικής πνευματικότητας. Πνευματικότητας ριζικά χριστοκεντρικής εκκλησιοκεντρικής, αν θέλετε ελληνότροπης, αλλά πάντοτε ενωτικής του λαού, ηρωικής, θα λέγαμε, γρανιτένιας. Χαράζει άραγε, κάποια αυγούλα στα Βαλκάνια; Κάνουμε λάθος όταν προσμένουμε η έρημος να ανθίσει;

Πολύτιμος σταυρός αγιασμού του ηγουμένου Μαρτυρίου (Συλλογή της μονής Στουτνένιτσα).

Η Εκκλησία και το πρόβλημα τη

Μια νηφάλια προσέγγιση της σερβικής ιεραρχίας

ΣΤΙΣ αρχές Νοεμβρίου του 1994 συνήλθε στην Μπάνια Λούκα σε συμβολική, έκτακτη συνεδρίαση η ιεραρχία της Σερβικής Εκκλησίας. Η σύνοδος πραγματοποιήθηκε όχι όπως συνήθως στο Βελιγράδι, αλλά στην πόλη αυτή της Βοσνίας, η οποία ιδιαίτερα υπέφερε τόσο από τη θηριωδία των Ουστάσι, κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όσο και κατά τις πρόσφατες εχθροπραξίες.

Τα αποσπάσματα που παρατίθενται από την εγκύκλιο που απηύθυνε προς τους Σέρβους όλης της πρώην Γιουγκοσλαβίας απεικονίζουν τις θέσεις της σερβικής εκκλησιαστικής ηγεσίας για το πρόβλημα της Βοσνίας συνολικά και αντανακλούν την αγωνία, αλλά και τις προσδοκίες της για τον τερατισμό του αιματηρού πολέμου.

«Τη στιγμή που εμείς ως Ιεραρχία συν Θεώ με προσευχή και με πνευματική μέριμνα συνεδριάζουμε, ο πόλεμος γύρω μας συνεχίζεται ακριβώς στους ίδιους χώρους όπου πριν από πενήντα χρόνια εμαρτύρησε από γενοκτονία ο Ορθόδοξος Λαός μας, δηλαδή γύρω από το Μπίχατς και το Κούπρετς και σε άλλα μέρη του Βαλκανικού χωροθεσίου.

Πάλι βλέπουμε ατελείωτες σειρές προσφύγων, πάλι απελπισία, πάλι τραυματισμένους, πάλι νέους τάφους και νέα ορφανά παιδιά. Παραταύτα και υπεράνω όλων αυτών όμως, εμείς είμαστε εδώ ως Ιεραρχία, ως ιεράρχες του Χριστού, να δώσουμε σε όλους τον αδελφικό ασπασμό ειρήνης και να απευθύνουμε έκκληση για τον άμεσο, άνευ όρων, τερματισμό του πολέμου και την αποκατάσταση της ειρήνης και τη συνέχιση των συνομιλιών. Ενώπιον του Θεού και των ανθρώπων μαρτυρούμε εν ονόματι του λαού μας και εν ονόματι ημών των ιδίων, επειδή ο Θεός μας έδωσε σε αυτόν τον λαό για να τον υπηρετήσουμε για τη σωτηρία του, μαρτυρούμε με ολόκληρη την καρδιά μας ότι όλοι εν ειρήνη ευρισκόμεθα και από ειρηνικότητα διακατεχόμεθα. Διότι όπως ο πεινασμένος περισσότερο από κάθε άλλο διψάει το ψωμί, έτσι διψάνε την ειρήνη εκείνοι που οι ίδιοι ζουν και ματώνουν στον πολύχρονο πόλεμο.

Ο ορθόδοξος σερβικός λαός ζει σε αυτές τις τραγικές, αλλά ένδοξες περιοχές πάνω από χίλια χρόνια και δεν είναι σ' αυτά τα εδάφη ούτε ξένος, ούτε κατακτητής, ούτε ο προκαλέσας τον πόλεμο. Περί αυτού του γεγονότος, ότι ζει δηλαδή εδώ από αιώνων, μαρτυρούν τα ιερά και τα όσια των Σέρβων στους αιώνες, οι εκκλησίες και τα μοναστήρια, οι τάφοι των προγόνων μας, οι τάφοι των μαρτύρων μας, τα σπίτια και τα χωράφια των προπάππων μας, των πατέρων και των αδελφών μας. Διότι στο έδαφος αυτό ήμασταν πάντα αυτόχθονες, νοικοκύρηδες και όχι ξένοι, με την ταυτότητά μας, χριστιανική και εθνική, γνωστή μέχρι τώρα και αναγνωρισμένη μέχρι τώρα. Γι' αυτό εμείς, ως ιεράρχες, δεν μπορούμε να μην κατανοούμε γιατί ο σερβικός

Ο ποιμέναρχης της σερβικής ορθόδοξης εκκλησίας, πατριάρχης Παύλος, επικεφαλής χιλιάδων πιστών κατά τη διάρκεια λιτανείας στους δρόμους του Βελιγραδίου τον Ιούνιο του 1994. (Φωτ.: Ρόιτερ)

λαός της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης δεν μπορεί να δεχτεί τον μετά βίας επιβαλλόμενο διαμελισμό του εθνικού του σώματος και το άδικο μοίρασμα των εδαφών του...

Ως ποιμένες της εκκλησίας και φύλακες της ψυχής του λαού μας, δεν μπορούμε αυτή την αδικία, που βοά ενώπιον του Θεού, να την αναγνωρίσουμε για δίκαιο. Την ώρα που γνωρίζαμε πολύ καλά, ότι κάθε λύση που επιβάλλεται με τη βία και με έσχατο εκβιασμό είτε στο σερβικό λαό είτε σε κάθε άλλο λαό, δεν μπορεί να αποτελέσει τίποτε άλλο παρά πηγή νέων δυστυχιών και αιματοχυσιών σ' αυτό το χώρο...

Μας κατηγορούν ότι δήθεν οι Σέρ-

βοι θέλουν να φτιάξουν τη Μεγάλη Σερβία, ενώ ο πόλεμος αυτός είναι πόλεμος εσωτερικός των εθνοτήτων, εμφύλιος σχεδόν πόλεμος, που ξεκίνησε από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την επιβολή των κομμουνιστικών συνόρων (που ήταν διοικητικά σύνορα) ως διεθνών κρατικών συνόρων, συνόρων που επιβάλλονται από κοινού από την Ευρώπη και την Αμερική. Γι' αυτό ζητάμε από τους αρχηγούς του λαού μας και από τους αρχηγούς του κόσμου να κάνουν ό,τι είναι δυνατόν ώστε να αποκατασταθεί η ειρήνη με τους γείτονές μας, οι οποίοι αυτή τη στιγμή είναι εχθροί μας, αλλά ο λαός τους υποφέρει μαζί μας εξίσου. Εί-

ναι επικίνδυνο να ασχολούμεθα τώρα με το ποιος είναι ακριβώς ο φταίχτης και σε ποιον μόνο θα ρίξουμε την ευθύνη.

Πρέπει να δώσουμε τις καλύτερες δυνάμεις μας για να σταματήσει ο πόλεμος, να αποκατασταθεί η ειρήνη και να διεξαχθούν συνομιλίες με ένα τρόπο άξιο των ανθρώπων, ώστε να λύνονται τα προβλήματα σύμφωνα με τη δικαιοσύνη του Θεού και το δίκαιο των ανθρώπων, για το καλό και των Σέρβων και των Κροατών και των Μουσουλμάνων στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη.

Εμείς όλοι, κατά τη γνώμη μας και οι αγγελιαφόροι της καλής θελήσεως στον κόσμο, αλλά και οι διεθνείς

ς Βοσνίας

παράγοντες, πρέπει να καταβάλουμε προσπάθειες με την αυθεντία μας, με το κύρος μας και με κάθε είδους νόμιμα ηθικά μέσα για να σταματήσουν τα δεινά του πολέμου που απειλούν την ύπαρξη όλων μας. Περνώντας τις μέρες αυτές από τα μέρη της πρώην Δημοκρατίας της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης αισθανόμαστε ως άνθρωποι θλίψη βλέποντας τις καταστροφές, τα δεινά του πολέμου, που έφεραν σε όλους όσοι ζουν εδώ δυστυχία.

Θα μείνει ιστορικό παράδειγμα για μας και τους άλλους λαούς πως οι πρόωρες και απερίσκεπτες αποφάσεις που στηρίζονται σε μη γνώση της πραγματικότητας και της πραγματικής καταστάσεως και που ταυτόχρονα βασίζονται σε ιδιοτελή συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων, έχουν φοβερές συνέπειες προκαλώντας δεινά σε λαούς.

Δεν μπορούμε όμως ταυτόχρονα, από τον τόπο αυτό το μαρτυρικό, να μην έλθουμε σε πνεύμα μετανοίας και να μην καταδικάσουμε κάθε κακό και καταστροφή που έγινε στα ιερά και τα όσια των ναών, είτε είναι ναοί ορθόδοξοι είτε μουσουλμανικοί και στα σπικτικά σ' αυτό τον ατυχή πόλεμο. Παρακαλούμε όλες τις πλευρές του πολέμου να σταματήσουν το κακό και να σταματήσουν να εκδιώκουν ανθρώπους από τις εστίες τους.

Υψώνοντας τη φωνή μας εναντίον του συνεχούς αυτού κακού και του μίσους μεταξύ των λαών που έχουν την ίδια γλώσσα, παρόμοιο παρελθόν και μέλλον, υψώνουμε τη φωνή μας επίσης κατά του διαμελισμού και των σχισμάτων εντός του ιδίου του Σερβικού Ορθόδοξου Λαού. Θέλοντας να αποκαταστήσουμε τη δίκαια ειρήνη με τους γείτονές μας υπενθυμίζουμε στους άρχοντες του λαού μας και από τις δύο πλευρές του ποταμού Δρίνου ότι πρώτα πρέπει εμείς να ειρηνεύσουμε αναμεταξύ μας. Οι Άνθρωποι του Θεού, οι Άγιοι, στους αιώνες δίνουν σ' αυτό το λαό σωστή κατεύθυνση και στην ιστορική πορεία και στις πράξεις και σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου και κάτω από συνθήκες ελευθερίας αλλά και σκλαβιάς...

Και όπως υψώνουμε τη φωνή μας εναντίον των απανθρώπων κυρώσεων του αποκλεισμού που υπεβλήθη από τους ισχυρούς του κόσμου, από τη Δύση προς το σερβικό λαό, το ίδιο αναφωνούμε και υπενθυμίζουμε ότι και ο αποκλεισμός που οι σημερινές εξουσίες της Γιουγκοσλαβίας επέβαλαν προς τον εσταυρωμένο λαό τους πέρα από τη δυτική όχθη του Δρίνου, δηλαδή στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, είναι εξίσου απάνθρωπος και ανήθικος αποκλεισμός.

Το να ζητάνε να αρθούν οι κυρώσεις, ο αποκλεισμός, από τη Γιουγκοσλαβία και τη Σερβία και ταυτόχρονα να επιβάλουν χειρότερο αποκλεισμό στους αδελφούς τους, δεν μπορεί να το δικαιολογήσει καμιά λογική ούτε καμιά ιστορία μπορεί να το δικαιώσει.

Ο επίσκοπος Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης Αθανάσιος στα ερείπια του μεγαλοπρεπούς ορθόδοξου καθεδρικού ναού του Μόσταρ, ο οποίος καταστράφηκε ολοσχερώς κατά τους βομβαρδισμούς των Κροατών το 1992.

Ο,τι απέμεινε από το θαυμάσιες αρχιτεκτονικής κτίριο του επισκοπείου της ορθόδοξης επισκοπής Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης στο Μόσταρ, μετά τους βομβαρδισμούς των Κροατών το 1992. (Φωτ. Αθ. Χατζή)

Και ακόμη μια φορά μαρτυρούμε ενώπιον του Θεού και μπροστά στον ορθόδοξο και χριστιανικό κόσμο και μπροστά στους ανθρώπους καλής θελήσεως ότι εμείς ως ποιμένες και πνευματικοί ηγέτες δεν μπορούμε και δεν θέλουμε να ταυτιστούμε με οποιαδήποτε εξουσία, έστω και σερβική, από τη μια ή από την άλλη όχθη του Δρίνου. Αλλά εξίσου μαρτυρούμε ότι δεν μπορούμε να αποχωριστούμε το λαό μας, καιτοι αμαρτωλό, αλλά όμως λαό του Θεού που ανήκει στην οικουμενική οικογένεια των λαών, αλλά μένουμε με το λαό μας και

ας είναι σταυρωμένος πάνω στο σταυρό. Ξέρουμε ότι υπάρχουν στον κόσμο πολιτικοί, διπλωμάτες και ηγέτες θρησκευτικοί που δεν μας καταλαβαίνουν γι' αυτή τη στάση μας και μας κατηγορούν μάλιστα.

Αλλά εμείς προτιμούμε να ακολουθήσουμε το παράδειγμα του Προφήτου Μωυσή και του Αποστόλου Παύλου εις την αγάπη και υπηρεσία για τη σωτηρία του λαού μας παρά να φανούμε ευάρεστοι στους δυτικούς μεγιστάνες, είτε πολιτικούς είτε θρησκευτικούς...

Τέλος, υπενθυμίζουμε σε όλους

και στον εαυτό μας να είμαστε άνθρωποι για να είμαστε λαός του Θεού, για να μας ευλογήσει με την ειρήνη του και εμάς και όλους τους ανθρώπους ο Κύριος και Φιλάνθρωπος και Ειρηνοποιός Χριστός ο Θεός, ο Σωτήρας όλου του κόσμου».

Ευχαριστούμε θερμά τους Γκ. Σούμποτιτς, Μάριτσα Σιούποντ, π. Σταμάτη Σκληρή, Δ. Σοφιανό, Αθ. Χατζή και την προεδρεία της Γιουγκοσλαβίας στην Αθήνα για τις φωτογραφίες που μας παραχώρησαν.

Σερβική μεσαιωνική λογοτεχνία

Η ανάπτυξη και εξέλιξη μιας λογοτεχνίας με βυζαντινές επιδράσεις

Της **Νινίσλαβα Ραντόσεβιτς**

Ερευνήτριας του Βυζαντινολογικού Ινστιτούτου Βελιγραδίου

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ του μεσαιωνικού πολιτισμού αποκαλούν το κίνημα των διανοουμένων του Βυζαντίου του ενάτου αιώνα «πρώτο βυζαντινό ουμανισμό». Τότε εκδηλώθηκε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αρχαία ελληνική κληρονομιά και η παιδεία στηριγμένη σε κλασικές βάσεις, γνώρισε νέα άνθιση. Ενα από τα πολύ σημαντικά εγχειρήματα των Βυζαντινών με μακρόπνοες συνέπειες υπήρξε η δημιουργία της σλαβικής γραφής, καθήκον που ανατέθηκε στους δυο αδελφούς, Κωνσταντίνο - Κύριλλο και Μεθόδιο και προέκυψε, χωρίς καμιά αμφιβολία, από το γενικό πολιτιστικό κλίμα που επικρατούσε στην αυτοκρατορία, κατά τα μέσα του 9ου αιώνα. Η ιδέα για τη δημιουργία σλαβικής γραφής και σλαβικής λογοτεχνικής γλώσσας, προέκυψε από τις αναζητήσεις αποτελεσματικότερων τρόπων προσηλυτισμού στο χριστιανισμό των βορείων γειτόνων. Ο ιεραποστολικός αυτός προσανατολισμός απετέλεσε το μόνιμο χαρακτηριστικό γνώρισμα ολόκληρης της μεσαιωνικής λογοτεχνίας των ορθόδοξων Σλάβων. Από τα έργα της ελληνικής βυζαντινής γραμματείας προσέλαβε κυρίως αυτά που αφορούν τις ανάγκες της λατρείας, τη θεολογία και την ψυχική ωφέλεια των πιστών (παραινετικά αναγνώσματα). Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ακόμη και οι μορφωμένοι Σλάβοι του Μεσαίωνα ελάχιστα ενδιαφέρον έδειχναν για τα επιτηδεύματα, κυρίως κοσμικού περιεχομένου, είδη της βυζαντινής λογοτεχνίας.

Πάνω στις παραδόσεις του Κυρίλλου και του Μεθοδίου εμφανίζεται και αναπτύσσεται στη συνέχεια η ανεξάρτητη σερβική μεσαιωνική λογοτεχνία. Με την πραγματική έννοια της λέξης, αυτή αρχίζει στα τέλη του 12ου και στις αρχές του 13ου αιώνα με τη φωτισμένη δραστηριότητα του αγιορείτη μοναχού και πρώτου Σέρβου αρχιεπισκόπου, αγίου Σάββα γιου του ηγεμόνα Στεφάνου Νεμάνια. Η παραμονή του Σάββα στο Άγιον Όρος και η ίδρυση του σερβικού μοναστηρίου του Χιλανδαρίου συνέδεσαν άμεσα τους σερβικούς πολιτιστικούς κύκλους με τη βυζαντινή διάνοηση. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204 επηρεάζει και συμβάλλει στη μετεξέλιξη της αγιορείτικης μοναστικής κοινότητας στη διάρκεια του 13ου αιώνα σε καταξιωμένο λογοτεχνικό και θεολογικό κέντρο με επιρροή, σε όλη της ορθόδοξης σκέψης και χώρο παραγωγής και διακίνησης βιβλίων. Οι Σέρβοι μοναχοί στον Άθω, αντιγραφείς χειρογράφων και λογοτέχνες, έγιναν συμπρωτανιστές στη διαδικασία αυτή, η δε μονή του Χιλανδαρίου μετετράπηκε σ' ένα από τα πιο ισχυρά πνευματικά κέντρα της αγιορείτικης κουλτούρας και ως εκ τούτου και σε φυτώριο των γραμμάτων και της λογοτεχνίας της Σερβίας. Χάρη στις περιόδους - προσκυνήματα ο Άγιος Σάββας είχε την ευκαιρία να γνωρίσει και τα άλλα κέντρα της ορθόδοξης ελληνικής Ανατολής, την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη, Ιερουσαλήμ, Σινά, Αλεξάνδρεια και να οικοδομήσει δεσμούς αμοιβαίας λογοτεχνικής συνεργασίας. Ετσι, κάτω από την έντονη επίδραση της μεταφραστικής λογοτεχνίας, η οποία εξακολουθεί να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται και στα πλαίσια των υφισταμένων στυλ και ρυθμών ανθίζει μία πρωτότυπη λογοτεχνία.

Ακολουθώντας τους κανόνες του αρκετά διαδομένου πεζογραφικού ύφους της αγιολογίας (δηλ. των κειμένων των βίων των αγίων) η σερβική λογοτεχνία εμφανίζει τα μεγαλύτερα επιτεύγματά της που εκπροσωπούνται από τις βιογραφίες των Σέρβων βασιλέων και των αρχιεπισκόπων της εκκλησίας τους. Τα έργα αυτά, τα οποία αποσκοπούσαν κυρίως στο να εξυπηρετήσουν την εκκλησια-

Μικρογραφία από το περίφημο Ευαγγέλιο του άρχοντα Μιροσλάβου, αδελφού του μεγάλου ζουπάνου Στεφάνου Νεμάνια, τέλη 12ου αιώνα. (Φωτ. Γκ. Σούμποπιτς).

στική λατρεία, εξυπηρετούσαν ταυτόχρονα και την ιδεολογία των κυβερνητών και την ανάδειξη της εθνικής αυτοκέφαλής εκκλησίας. Η πρωτότυπη συμβολή των Σέρβων συγγραφέων στην υμνογραφία, ήταν πιο περιορισμένη, μολονότι με την πάροδο του χρόνου διαμορφώθηκε ολόκληρος κύκλος εκκλησιαστικών ύμνων, αφιερωμένων στους Σέρβους φωτιστές.

Παράλληλα με την επέκταση του σερβικού κράτους προς τον νότο από την προτελευταία δεκαετία του 13ου αιώνα και το πρώτο μισό του 14ου, συντελείται ένα ακόμη μεγαλύτερο άνοιγμα της σερβικής κοινωνίας απέναντι στη βυζαντινή που οδηγεί σε ισχυροποίηση των πολιτιστικών δεσμών και επαφών. Η πρωτότυπη λογοτεχνία γίνεται ποικιλόμορφη και καινούργια έργα επιλέγονται για μετάφραση. Αφηνιζείται το ενδιαφέρον για τα βυζαντινά χρονογραφικά κείμενα, γεγονός που μαρτυρεί το καινούργιο ενδιαφέρον των Σέρβων να βρουν και να προσδιορίσουν τη θέση τους στη διεθνή ιστορία.

Ο ησυχασμός, πνευματικό κίνημα που γνώρισε εξαιρετική άνθιση στο Βυζάντιο κατά τα μέσα του

14ου αιώνα, πολύ γρήγορα, σχεδόν ταυτόχρονα, βρήκε πολλαπλή έκφραση στην πνευματική ζωή της Σερβίας. Εν όψει του τουρκικού κινδύνου ο οποίος πλησίαζε, ο ορθόδοξος κόσμος συγκεντρώνει τις δυνάμεις του στον τομέα της κουλτούρας και της λογοτεχνίας και η προσέγγιση των πνευματικών κύκλων Βυζαντίου και Σερβίας γίνεται μεγαλύτερη.

Τα νέα ρεύματα τα οποία εμφανίζονται στα τέλη του 14ου και στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα, παράλληλα με τον ησυχασμό και συχνά σε σύγκρουση μ' αυτόν συνιστούν την ουμανιστική στροφή του πολιτισμού του Βυζαντίου, ασκούν επίδραση και στη σερβική λογοτεχνία. Αυτή εκδηλώνεται με τη διεύρυνση της θεματολογίας των μεταφραζόμενων στη σερβική γλώσσα έργων, τα οποία περιλαμβάνουν τώρα περισσότερα κοσμικά θέματα, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν τη λογοτεχνική παραγωγή της Σερβίας. Η φυσική εξέλιξη της μεσαιωνικής ελληνικής και σερβικής λογοτεχνίας θα ανακοπεί με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 και την πτώση του Σμεντέρεβο το 1459.